

De kansen van STADSLANDBOUW onderbenut?

Een verkenning van de kansen en knelpunten van het gemeentelijk zorg- en welzijnsbeleid en de mogelijkheden van stadslandbouwinitiatieven bij de uitvoering hiervan

Lianne Timmermans-Otten
Arnhem, 13 november 2014

zorg en welzijn made in **[Arnhem]**

GEMEENTE ARNHEM

DE KANSEN VAN STADSLANDBOUW ONDERBENUT?

Een verkenning van de kansen en knelpunten van het gemeentelijk zorg- en welzijnsbeleid en de mogelijkheden voor stadslanbouwiniciatieven bij de uitvoering hiervan

Arnhem, november 2014

Lianne Timmermans-Otten 890514632020 – HSO70324

In opdracht van: Gemeente Arnhem, Betty Jacobi

Supervisors Wageningen University:

dr. Ir. Lenneke Vaandrager

dr. Ir. Jan Hassink

Voorwoord

Eind juli 2014 ben ik begonnen met mijn stage voor de gemeente Arnhem, dat uiteindelijk geresulteerd heeft in dit onderzoeksrapport. De stage is de afsluiting van mijn Masterstudie Health and Society aan Wageningen University. Tijdens deze stage heb ik me enerzijds verdiept in zes verschillende beleidsterreinen van de gemeente Arnhem, op het gebied van zorg en welzijn. Anderzijds heb ik me verdiept in de kansen en belemmeringen van stadslandbouw en de gepercipieerde effecten hiervan op de gezondheid en het welzijn van deelnemers. Met dit rapport is voor de gemeente Arnhem verder inzichtelijk gemaakt of stadslandbouw als middel kan dienen om de doelen van het zorg- en welzijnsbeleid van de gemeente te verwezenlijken.

Toen ik met deze stage begon was het nog volop vakantie waardoor er nog weinig ambtenaren aanwezig waren bij de gemeente Arnhem. Marlies van der Maarel en Jan Baron hebben me toen geholpen een plekje te vinden op het kantoor in Arnhem, en praktische zaken voor mij geregeld, bedankt daarvoor! Ook wil ik collega's van de gemeente Arnhem bedanken voor hun hulp, tips en gezelligheid.

Deze tijd kon ik gebruiken om me te verdiepen in de verschillende beleidsstukken van de gemeente en in de literatuur over stadslandbouw. Met behulp van deze informatie kon ik een onderzoeksplan maken. Hierna kon het interviewen beginnen, wat vrij vlot verliep. Ondanks alle drukte, door de decentralisaties in de zorg, wilden beleidsmakers toch tijd vrij maken voor een interview met mij.

Ook op de stadslandbouwinitiatieven werd er enthousiast gereageerd en was iedereen bereid om mee te werken aan een interview. Ik wil daarom graag alle mensen die deel hebben genomen aan een interview hartelijk bedanken. Zonder hen was het onmogelijk geweest om dit onderzoek uit te kunnen voeren.

Na de interview fase werd het tijd om data te analyseren en te verwerken in een rapport. Omdat er niet erg veel tijd was voor het schrijven van het rapport werd ik aangewezen op mijn motivatie, om ook naast de reguliere werkuren me in te zetten voor het schrijven van het rapport, waardoor het toch mogelijk werd om het rapport tijdig af te kunnen maken.

Ik wil Betty Jacobi graag bedanken voor haar vertrouwen in mijn werk dat ze vanaf het begin had en de vrijheid die ze me gaf om het onderzoek zelfstandig uit te kunnen voeren. Wanneer ik wat hulp of informatie nodig had, kon ik dat zonder problemen krijgen. Tijdens mijn interviews met beleidsmakers van de gemeente Arnhem, hoorde ik vaak dat de rol van de gemeente moest zijn om nieuwe initiatieven te gaan faciliteren en de initiatieven zelf het uitvoerende werk te laten doen. Als stagebegeleider heb je ook zo'n faciliterende rol gespeeld. Je hebt de randvoorwaarden gecreëerd om mij het onderzoek te kunnen laten uitvoeren. Bedankt hiervoor!

Ik wil ook graag mijn begeleiders van de universiteit, dr. Ir. Lenneke Vaandrager en dr. Ir. Jan Hassink bedanken. Het was erg fijn dat jullie vanuit een *outsiders perspective* mij tips konden geven en hebben aangemoedigd om verder met mijn onderzoek aan de slag te gaan. Soms zat ik te veel in het hele proces, waar jullie mij konden helpen om er van een afstandje naar te kijken. Heel erg bedankt voor jullie begeleiding en feedback.

Inhoudsopgave

Voorwoord	ii
Samenvatting	vi
1. Inleiding	1
1.1 Stadslandbouw.....	1
1.2 Beleid	1
1.3 Zorg, welzijn en stadslandbouw	1
1.4 Probleemstelling.....	2
2. Theoretisch Raamwerk.....	3
3. Methoden.....	5
3.1 Onderzoeksdesign	5
3.2 Data collectie.....	5
3.2.1 Literatuurstudie	5
3.2.2. Interviews	5
3.2.3. Sampling strategie	6
3.3 Data analyse	6
3.4 Ethiek	7
3.5 Tijd en plaats	7
4. Resultaten	8
4.1 Inleiding.....	8
4.2 Kansen en belemmeringen vanuit het perspectief van de gemeente	8
4.2.1 Wet maatschappelijke ondersteuning	8
4.2.2 Jeugdwet.....	9
4.2.3 Participatiewet.....	10
4.2.4 Wet passend onderwijs.....	12
4.2.5 Armoedebeleid	13

4.2.6 Informele zorg	13
4.2.7 Algemene belemmeringen en kansen	15
4.2.8 Samengevat	15
4.3 Stadslandbouw voor zorg en welzijn; gepercipieerde effecten, kwaliteiten, kansen en belemmeringen	17
4.3.1 Effecten stadslandbouw op gezondheid en welzijn	17
4.3.2 Welbevinden.....	17
4.3.3 Zingeving.....	17
4.3.4 Sociale cohesie	18
4.3.5 Deelnemers stadslandbouwinitiatieven	19
4.3.6 Kwaliteit natuurlijke context	19
4.3.7 Sociale gemeenschap.....	20
4.3.8 Ritme	20
4.3.9 Begeleiding.....	20
4.4 Knelpunten voor de toekomst van stadslandbouwprojecten	21
4.5 Kansen voor de toekomst van de stadslandbouwinitiatieven	23
5. Discussie.....	26
5.1 Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving	26
5.2 Gemeentelijk beleid, salutogenese en de praktijk van stadslandbouw	27
5.3 Bezuinigingen.....	28
5.4 Vrijwilligers.....	29
5.5 Burgerinitiatieven.....	30
5.6 Waarde creatie	31
5.7 Samengevat	32
5.8 Sterke en zwakke punten onderzoek	32
6. Conclusie en aanbevelingen	33
6.1 Conclusie.....	33

6.2 Aanbevelingen gemeente Arnhem	33
6.3 Aanbevelingen initiatiefnemers	34
6.4 Aanbevelingen onderzoek	34
Referentielijst	35
Appendices	39
Appendix I – Vragenlijsten	39
Appendix II – Profielen bezochte stadslandbouwinitiatieven	42

Samenvatting

De gemeente Arnhem heeft met de ondertekening van de agenda stadslandbouw bevestigd zich actief te willen inzetten voor de ondersteuning van stadslandbouwinitiatieven. De gemeente wil stadslandbouw bij verschillende beleidsniveaus betrekken. Vanaf januari gaan er grote veranderingen plaats vinden in het sociale domein. Door decentralisaties met nieuwe taken en bezuinigingen wordt er hard gewerkt om het beleid tijdig rond te krijgen. Stadslandbouwinitiatieven zouden mogelijk een bijdrage kunnen leveren aan het behalen van de doelen van de gemeente in het sociale domein. Om te onderzoeken of dit mogelijk is, wordt er in dit onderzoek gekeken naar kansen en knelpunten die ervaren worden op stadslandbouwinitiatieven, en wat de effecten zijn van het werken op een stadslandbouwinitiatief op de gezondheid van medewerkers. Om zo te kunnen kijken of stadslandbouwinitiatieven zouden kunnen helpen om de beoogde doelen van de gemeente Arnhem op het gebied van zorg en welzijn te halen.

De doelen van de gemeente Arnhem zijn er op gericht dat mensen leren hun eigen kracht in te zetten, zodat ze zichzelf langer kunnen redden zonder hulp van de overheid. Dit sluit aan bij de salutogene benadering van Antonovsky, waarbij er wordt gekeken wat oorzaken zijn van gezondheid en hoe mensen deze oorzaken van gezondheid kunnen inzetten zodat ze langer gezond blijven. Dat mensen hierbij zelfredzaam zijn en de eigenschappen die ze hebben proberen in te zetten zodat ze beter in staat zijn om met bijvoorbeeld stressvolle gebeurtenissen in het leven om te gaan, sluit aan bij dat wat de gemeente Arnhem ook wil bereiken. Dit sluit tevens aan bij de werkwijze op stadslandbouwinitiatieven, waar mensen worden gestimuleerd om zichzelf verder te ontwikkelen, hun kracht in te zetten en waar wordt gekeken naar wat mensen kunnen. Zo lijken deze benaderingen op elkaar aan te sluiten.

Om te kijken hoe dit in de Arnhemse situatie is, zijn er onder zowel beleidsmakers in het sociale domein, als initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten, interviews gehouden. Naast de interviews is er ook een literatuurstudie gedaan naar stadslandbouw en verschillende beleidsstukken en uitvoeringsplannen van de gemeente Arnhem.

Uit de resultaten van zowel de literatuurstudie als de interviews bleek dat beleidsambtenaren de bezuinigingen als grootste belemmering van het nieuwe beleid ervaren. Als kans van het nieuwe beleid zien ze dat mensen gestimuleerd worden om actief in de maatschappij te staan, en zoveel mogelijk proberen hun eigen kracht in te zetten en te steunen op hun zelfredzaamheid. De helft van de beleidsmakers had weinig kennis van stadslandbouwinitiatieven in Arnhem, en had geen ideeën over hoe dit zou kunnen aansluiten bij het beleid. De andere helft van de beleidsmakers was positief over stadslandbouw en ziet het als een mogelijkheid om in te zetten voor het beleid, mits hierdoor de doelstellingen van het beleidsveld behaald kunnen worden.

Uit de literatuur en de interviews met initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten blijkt dat stadslandbouwprojecten het welzijn verhogen van deelnemers maar ook van mensen die in de buurt wonen van deze projecten. Hiernaast is een stadslandbouwproject een mooie context om zorg in aan te bieden. Mensen kunnen er zinvol werk doen, krijgen ritme en structuur in hun dag, en het wordt gewaardeerd als een plek buiten

de reguliere zorgsector. Hiernaast wordt een deelnemer niet als cliënt, maar als deelnemer of medewerker gezien en gestimuleerd om de eigen kracht in te zetten, wat een positief effect heeft op de deelnemer.

Er zijn verschillende kansen en knelpunten voor stadslandbouw genoemd door de initiatiefnemers. De onzekerheid over het gebruik van de grond, de regelgeving rondom de grond en initiatieven, de bezuinigingen op de zorg, en het gebrek aan tijd van deelnemers om in de tuin te investeren zijn knelpunten die genoemd werden door initiatiefnemers. Uitbreiding van de grond waarop groenten verbouwd worden, het aanbieden van een dagbesteding voor mensen met een zorgvraag of mensen die een re-integratie traject volgen, en het leggen van nieuwe verbindingen met andere (stadslandbouw)initiatieven en organisaties wordt door de geïnterviewden als een kans voor stadslandbouw ervaren.

De uitgangspunten van de salutogene benadering, het beleid van de gemeente Arnhem en de manier van werken op stadslandbouwprojecten komen overeen. Het gaat er om dat mensen gestimuleerd worden om de vaardigheden en eigenschappen die ze bezitten in te zetten om zo hun eigen gezondheid en welzijn te bevorderen. Dit bespaart de gemeente geld door verminderde zorgkosten, maar helpt vooral mensen gezond te leven. Wat belangrijk is, is dat de gemeente mensen helpt om te ontdekken welke vaardigheden en eigenschappen ze hebben en in kunnen zetten voor hun eigen gezondheid. Als mensen dit niet weten, zullen ze deze vaardigheden ook niet in kunnen zetten voor hun eigen gezondheid. De doelstellingen die behaald worden door middel van stadslandbouwprojecten, sluiten aan bij de visie die de gemeente Arnhem heeft. Stadslandbouwprojecten in Arnhem kunnen dus een bijdrage leveren bij de uitvoering van het beleid van de gemeente in het sociale domein.

1. Inleiding

1.1 Stadslandbouw

De gemeente Arnhem heeft door de ondertekening van de agenda stadslandbouw aangegeven zich actief te willen inzetten bij de ondersteuning van de verschillende stadslandbouw initiatieven in Arnhem. Dit betekent dat de gemeente stadslandbouw betreft bij de verschillende beleidsterreinen waarop stadslandbouwinitiatieven actief zijn. De gemeente helpt partijen die actief zijn met stadslandbouw zich aan elkaar te verbinden en helpt daarmee stadslandbouw in te bedden in de stad. Hiernaast creëert de gemeente ruimte voor stadslandbouwinitiatieven wanneer hier vraag naar is en het mogelijk is (Stedennetwerk stadslandbouw, 2013). Aangezien er bij stadslandbouwinitiatieven meestal niet alleen voedsel wordt verbouwd, maar er ook andere activiteiten plaatsvinden, kunnen verschillende beleidsterreinen gebruik maken van stadslandbouwinitiatieven. In het manifest stadslandbouw Arnhem, dat in oktober 2014 aan de burgemeester en wethouder is aangeboden, worden zes hoofdthema's aangegeven waarin stadslandbouw een belangrijke rol speelt, deze thema's zijn: voedsel, samenleving, gezondheid, omgeving, economie en educatie (Verdurmen, 2014). In dit onderzoek worden twee van deze zes thema's beschreven: gezondheid en samenleving. Er wordt onderzocht of er kansen zijn voor stadslandbouwinitiatieven om een rol te kunnen spelen in de uitvoering van het gemeentelijk beleid op deze thema's.

1.2 Beleid

Vanaf 2015 vinden er in het sociale domein decentralisaties plaats van overheidstaken naar gemeenten. Het doel van deze veranderingen is om de beweging van een verzorgingsstaat naar een participatiestaat te maken (Gemeente Arnhem, 2013F). Met deze decentralisatie vallen vanaf 2015 de nieuwe Wmo, de Participatiewet, de Jeugdwet en sinds augustus 2014 ook een deel van de taken voor de Wet passend onderwijs onder de verantwoordelijkheid van gemeenten. Dit betekent dat gemeenten er veel extra taken bij krijgen en zorg en ondersteuning zullen gaan bieden aan verschillende kwetsbare groepen binnen de gemeente (Gemeente Arnhem, 2013F). Er is de afgelopen jaren gekeken welke zorg en ondersteuning er geboden moet worden vanuit deze wetten en wat er aangeboden kan worden binnen de gemeente. Het is daarom nu een goed moment om de gepercipieerde kansen en knelpunten die gepaard gaan met de decentralisaties op een rij te zetten. Naast de decentralisaties die onder de twee thema's gezondheid en samenleving van het manifest stadslandbouw vallen, passen de beleidsvelden informele zorg en het armoedebeleid ook bij deze twee thema's. Dit beleid werd al door de gemeente Arnhem uitgevoerd en is er vooral op gericht het welzijn van de burgers te vergroten. Hiernaast zijn informele zorg en het armoedebeleid nauw verbonden met de decentralisaties in het sociale domein (Gemeente Arnhem, 2014B) en worden daarom ook meegenomen in dit onderzoek. Stadslandbouwinitiatieven zouden bij de uitvoering van dit beleid (Wmo, Participatiewet, Jeugdwet, Wet passend onderwijs, armoedebeleid en informele zorg) een bijdrage kunnen leveren.

1.3 Zorg, welzijn en stadslandbouw

Veen, Breman en Eelsma (2012), laten zien dat stadslandbouw op verschillende (beleids)gebieden meerwaarde kan creëren voor de stad door de diverse functies die op stadslandbouwprojecten worden aangeboden. Het creëren van meerwaarde gebeurt bij alle stadslandbouwinitiatieven in meer of mindere mate door gezond

voedsel te produceren en het in de stad af te zetten. Hierdoor ontstaat er een regionale markt in producten van de boerderij. Maar naast landbouwproducten kan er ook zorg aangeboden worden bij stadslandbouwinitiatieven, in de vorm van dagbesteding voor (demente) ouderen, mensen met een psychiatrische stoornis, jongeren die niet meer naar school gaan en mensen die een re-integratie traject volgen. Verder kan stadslandbouw de sociale cohesie in een stad bevorderen als er bijvoorbeeld door buurtbewoners samen voedsel verbouwd wordt (Bronsveld, 2014; Gemeente Arnhem, 2013F). Op stadslandbouwprojecten kan er ook educatie aangeboden worden voor basisschoolklassen, of voor kinderen die niet mee kunnen komen op een reguliere school (Bronsveld, 2014; Migchels, Poelarends, Hassink, Veen, Venema & Ferwerda-van Zonneveld, 2014). Omdat de verschillende functies van stadslandbouw zich niet afspelen op één afgebakend beleidsgebied is het belangrijk dat er ook niet vanuit één beleidsgebied wordt gekeken naar stadslandbouw. Een integrale aanpak op verschillende beleidsthema's, zoals educatie zorg en welzijn is daarom nodig.

1.4 Probleemstelling

De gemeente Arnhem heeft door de agenda stadslandbouw te ondertekenen toegezegd stadslandbouwinitiatieven meer te ondersteunen waar mogelijk (Stedennetwerk stadslandbouw, 2013). Dit onderzoek geeft de gemeente een handreiking door te beschrijven of stadslandbouwinitiatieven in Arnhem een bijdrage zouden kunnen leveren in het behalen van de beoogde doelen van het beleid op het gebied van zorg en welzijn. Het is nog onvoldoende bekend welke knelpunten en kansen beleidsmakers ervaren en wat de verschillende stadslandbouwinitiatieven in en rondom Arnhem kunnen betekenen binnen de transitie. De volgende onderzoeksvraag staat daarom centraal:

Wat zijn de gepercipieerde uitdagingen van de decentralisaties in het sociale domein en welke kansen biedt stadslandbouw daarbij?

- *Wat zijn de ideeën van beleidsmakers over het nieuwe gemeentelijke beleid op zorg en welzijn en de rol die stadslandbouwinitiatieven daarin kunnen spelen?*
- *Wat zijn de effecten en kwaliteiten van stadslandbouw en welke kansen en belemmeringen ervaren initiatiefnemers voor de toekomst van stadslandbouwinitiatieven?*

Stadslandbouw: “ het voortbrengen, verwerken en vermarkten van voedsel en daaraan gerelateerde producten en diensten, in urbane en peri-urbane gebieden, daarbij gebruikmakend van stedelijke hulpbronnen en reststoffen.” (Veen et al., 2012 p. 7)

Zorg en welzijn: wanneer in dit onderzoek zorg en welzijn wordt bedoeld gaat het om een aantal activiteiten die vallen onder de volgende beleidsgebieden: de Wmo2015, de Participatiewet, de Jeugdwet, Wet passend onderwijs, het armoedebeleid en de informele zorg.

2. Theoretisch Raamwerk

De decentralisaties van verschillende zorg en welzijnstaken naar de gemeenten gaan samen met een verdere verschuiving van Nederland als verzorgingsstaat naar een participatiestaat (Gemeente Arnhem 2013F). Door deze verschuiving en veranderende wetgeving worden burgers aangemoedigd meer te participeren in de samenleving, zelfredzaam te zijn door hun eigen kracht in te zetten en gebruik te maken van hun sociale netwerk, voor ze hulp krijgen van de gemeente. Deze uitgangspunten komen deels overeen met de uitgangspunten die gewaardeerd worden in zorg- en welzijnsactiviteiten die plaatsvinden op stadslandbouwinitiatieven (Hassink, van Dijk & Klein Bramel, 2011). De mensen die gebruik maken van deze activiteiten waarderen het dat er wordt gekeken naar de mogelijkheden die mensen hebben en dat ze gestimuleerd worden om dat te doen wat ze kunnen doen. Hiernaast worden ze vaak niet gestigmatiseerd en als cliënt of als hulpbehoevend persoon gezien, maar als medewerker (Hassink et al., 2011). Er zijn vaak verschillende groepen mensen aanwezig bij stadslandbouwprojecten en er worden makkelijk contacten gelegd met andere deelnemers, waardoor het sociale netwerk van deelnemers uit kan breiden.

De uitgangspunten die in de nieuwe wetten en in het beleid van gemeenten naar voren komen, maar ook in de praktijk van een groot aantal activiteiten die worden aangeboden op stadslandbouwinitiatieven, komen overeen met de uitgangspunten die terug te vinden zijn in de salutogene benadering. Deze benadering is een nieuw paradigma in gezondheidsonderzoek (Lindström en Eriksson, 2009). De term salutogenese bestaat uit twee woorden, ‘salus’ en ‘genesis’, die gezondheid en wording betekenen. *“Salutogenese (. . .) gaat op zoek naar de oorzaken van gezondheid, welzijn en kwaliteit van leven en naar de factoren die het “goede leven” bevorderen”* (Vaandrager & Koelen, 2011). Salutogenese kijkt dus naar wat oorzaken zijn van gezondheid en richt zich op datgene wat mensen gezond kan maken in plaats van datgene wat mensen beter kan maken als ze al ziek zijn, zoals gebruikelijk is in de pathogene benadering.

Er zijn zowel interne (bijv. positieve ervaringen of kennis) als externe hulpbronnen (bijv. een groene omgeving, onderwijs, het sociale netwerk) beschikbaar die mensen kunnen benutten om gezond te kunnen leven. Maar het is belangrijk dat mensen deze hulpbronnen herkennen en weten hoe ze deze in kunnen zetten. Wanneer ze de middelen en de eigenschappen die ze zelf bezitten herkennen en inzetten, kunnen ze op een betere manier omgaan met gebeurtenissen en tegenslagen in het leven en zo hun gezondheid bevorderen.

Antonovsky, de grondlegger van de salutogenese, vergeleek de salutogene benadering met een rivier. Volgens hem is het niet genoeg om gezondheid te bevorderen door stressgevende situaties proberen te ontwijken door bijvoorbeeld het bouwen van hekken rondom rivieren, zodat voorkomen wordt dat mensen in de rivier vallen (Antonovsky, 1987 in: Eriksson & Lindström, 2008). Eriksson en Lindström hebben deze vergelijking verder uitgewerkt als ‘Health in the River of Life’ (2008): Wanneer mensen in de rivier vallen kunnen ze verdrinken. Nu zijn er verschillende manieren waarop dit voorkomen kan worden. Allereerst kan het voorkomen worden door een groot hek langs de rivier te zetten, zo kunnen mensen niet meer in de rivier vallen en verdrinken. Een andere manier is om een net in het water te hangen waar mensen in drijven vlak voordat ze van een waterval naar beneden vallen. Weer een andere optie is om reddingsboeien naar mensen te gooien wanneer ze in het water vallen. Maar Antonovsky, Eriksson en Lindström komen met een alternatieve oplossing. Zij stellen dat het beter

is om mensen te leren zwemmen. Zodat de mensen die in de rivier vallen in staat zijn zichzelf te redden door naar de kant te zwemmen (Eriksson & Lindström, 2008).

In deze metafoor staat de rivier voor het leven, en in het leven maakt ieder mens tegenslagen mee, wat hier gelijk staat aan in het water vallen. De manieren om de mensen die in de rivier vallen te redden, staan voor de verschillende interventies die gedaan worden om mensen te helpen met hun tegenslagen. Sommige van de oplossingen zijn er op gericht om vlak voordat het helemaal fout gaat in te grijpen om mensen te redden. Dit staat tegenover het idee van o.a. Antonovsky die bepleit dat mensen moeten leren zwemmen, zodat ze zichzelf kunnen redden.

Wat echter wel belangrijk blijft is dat mensen kunnen zwemmen, dus mensen moeten manieren kunnen vinden waarop ze met tegenslagen om kunnen gaan, om zo zichzelf te redden. Wanneer mensen misschien wel de middelen hebben om zichzelf te helpen, maar dit niet herkennen, of niet weten hoe ze deze middelen moeten gebruiken, kunnen ze zichzelf nog niet redden. Het is daarom belangrijk dat beleid zich niet alleen richt op het aanbieden van middelen en hulpbronnen, maar ook mensen helpt om deze hulpbronnen te gaan herkennen en in te kunnen zetten wanneer dit nodig is.

Door de salutogene benadering te gebruiken als theoretisch kader voor het onderzoek kan er ten eerste inzicht verkregen worden in hoe de gemeente mensen wil helpen om zelfredzaam te worden. Wordt er bijvoorbeeld aanspraak gemaakt op de eigenschappen die mensen bezitten? Of wordt er in de praktijk toch nog een hek naast de rivier geplaatst, zodat mensen er niet invallen? En als ze er dan toch invallen worden er dan specialisten ingeschakeld om de burgers te redden?

Ook wordt er gekeken naar de benadering van stadslandbouwinitiatieven in Arnhem. Er wordt beschreven, of deelnemers worden gestimuleerd om te doen wat ze kunnen, zodat ze hun bronnen zoals bepaalde eigenschappen of vaardigheden herkennen en weten hoe ze deze in kunnen zetten. Of wordt er gekeken naar de beperkingen van mensen en dat wat ze daardoor niet kunnen.

Verder wordt er gekeken of deze projecten ook effecten hebben op externe hulpbronnen, zoals het netwerk van mensen, dat ingezet kan worden voor de bevordering van de eigen gezondheid. Wanneer er helderheid is over aan de ene kant de manier waarop de gemeente hier mee omgaat en aan de andere kant de manier waarop stadslandbouwinitiatieven dit aanpakken, kan er inzicht verkregen worden in wat kansen en belemmeringen zijn, die vanuit beide perspectieven ervaren worden. Wellicht dat er van elkaar geleerd kan worden, en er in de toekomst samengewerkt kan worden waarbij stadslandbouw mogelijk een middel is om de doelstellingen op het gebied van zorg en welzijn te behalen.

3. Methoden

3.1 Onderzoeksdesign

Data is op verschillende manieren verzameld. Dit is gedaan omdat er meer inzicht verkregen kan worden op een verschijnsel of bepaald onderwerp door er vanaf verschillende perspectieven naar te kijken (Berg & Lune, 2005). De perspectieven op het gemeentelijk beleid en stadslandbouw zijn belicht door middel van een literatuurstudie en het interviewen van betrokken actoren. Door deze twee methoden te gebruiken wordt duidelijk of dat wat in de theorie beschreven wordt, ook in de praktijk in Arnhem terug te zien is. De benadering van dit onderzoek is kwalitatief. Met de informatie die verkregen is door middel van de literatuurstudie en de interviews is een antwoord geformuleerd op de onderzoeksvraag.

3.2 Data collectie

3.2.1 Literatuurstudie

Een literatuurstudie is uitgevoerd om inzicht te verkrijgen in wat er al bekend is op het gebied van stadslandbouw en zorg- en welzijnsactiviteiten. Stadslandbouw in Nederland wordt steeds populairder, maar is ook nog een vrij nieuw fenomeen. Toch is er de laatste jaren veel geschreven over stadslandbouw. Er is via de begeleiders gezocht naar literatuur over stadslandbouw, uit de literatuurlijsten van de boeken en artikelen die via hen verkregen waren, werd verwezen naar andere literatuur en zo is er naar verdere literatuur gezocht. Dit proces is doorgegaan totdat er een overzicht was van de relevante literatuur over stadslandbouw. Om geschikte literatuur en relevante artikelen over het gemeentelijk beleid en de transities in het sociale domein te vinden, zijn de geïnterviewden gevraagd wat volgens hen de belangrijkste documenten zijn, en deze zijn vervolgens geselecteerd. Hiernaast is er via de website van de gemeente Arnhem en de Rijksoverheid gezocht naar de verschillende wetten, uitvoeringsplannen, nota's en beleidsstukken over de onderzochte beleidsterreinen.

3.2.2. Interviews

Er is gekozen voor semi-gestructureerde interviews met beleidsmakers en initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten. Deze vorm van interviewen geeft ruimte aan de interviewer en de respondent om dieper in te gaan op bepaalde onderwerpen, terwijl er wel een aantal vaste onderwerpen aan bod komt in ieder interview, zodat de interviews vergelijkbaar zijn (Berg en Lune, 2012). Er zijn twee verschillende vragenlijsten gemaakt, één voor de beleidsmakers van de gemeente Arnhem, en één voor de initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten in en rondom Arnhem (zie Appendix I). De vragenlijsten behandelen verschillende thema's die opgesteld zijn aan de hand van de gelezen beleidsstukken en literatuur.

In de interviews met beleidsmakers in het sociale domein van de gemeente Arnhem werd hen gevraagd naar het beleid op het terrein van: de Wmo, Jeugdwet, Participatiewet, Wet passend onderwijs, het armoedebeleid, en informele zorg. De beleidsmakers werd gevraagd wat uitdagingen zijn in de uitvoering van het nieuwe beleid, maar ook waar volgens hen kansen liggen voor de gemeente. Verder werd gevraagd of ze mogelijkheden zien voor stadslandbouwinitiatieven om bij te dragen aan de uitvoering van het beleid.

Tevens zijn er interviews gehouden met initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten. Deze interviews hadden als doel inzicht te verkrijgen in de verschillende stadslandbouwinitiatieven in en rondom Arnhem. Er zijn vragen gesteld over de activiteiten die plaatsvinden op de stadslandbouwinitiatieven, welke mensen er deelnemen, en wat volgens de initiatiefnemers kansen en knelpunten zijn voor de toekomst van de stadslandbouwinitiatieven.

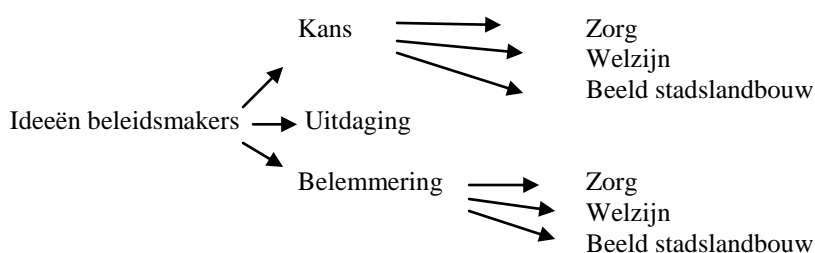
3.2.3. Sampling strategie

Convenience sampling is gebruikt om de verschillende respondenten binnen de gemeente Arnhem te benaderen. Dit betekent dat voor ieder beleidsterrein de verantwoordelijke ambtenaar benaderd is om mee te werken aan een interview. Voor elk behandeld beleidsterrein is er één beleidsmaker geïnterviewd.

Er is stratified sampling gebruikt voor de interviews met initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten (Bowling and Ebrahim, 2010). Voor de stadslandbouwinitiatieven is een lijst opgesteld van de aanwezige initiatieven, opgedeeld in verschillende categorieën. Zoals stadsboeren, zorglandbouw, buurtinitiatieven, volkstuinen etc. In totaal werden er tien initiatiefnemers uit de verschillende categorieën benaderd om te participeren in het onderzoek. Van de tien benaderde initiatiefnemers reageerden er negen positief. Er zijn dus in totaal negen initiatiefnemers geïnterviewd.

3.3 Data analyse

Alle interviews zijn opgenomen. Elk werd volledig uitgetypt in een MS Word bestand. De MS Word bestanden werden vervolgens omgevormd tot '.rtf' bestanden en opgeslagen in het data-analyse programma Atlas.ti. In het programma Atlas.ti werden de bestanden vervolgens gecodeerd. Dit is gedaan door aan een zin of een zinsdeel een bepaald label te geven. Deze codes werden toegepast op alle interviews, zodat met deze codes een antwoord gevonden kan worden op de onderzoeksvraag. Er is top-down gecodeerd. Codes werden vooraf opgesteld aan de hand van de onderzoeksvragen, zodat in elk interview dat wat van belang is voor de beantwoording van de onderzoeksvraag een code krijgt. Er kan zo veel – voor het onderzoek - nutteloze informatie gefilterd worden. De codes die gebruikt werden, maakten het mogelijk om een thematische analyse toe te passen. Zo is er bij de interviews met de beleidsmakers de volgende code lijst gebruikt:

Er is voor gekozen om in twee verschillende rondes te coderen. Er is een codelijst gemaakt met codes toegekend aan de interviews met beleidsmakers en er werd een andere codelijst gebruikt voor de interviews gehouden met initiatiefnemers van stadlandbouwprojecten. Hierin werden de volgende codes toegekend: kansen voor de toekomst; belemmeringen voor de toekomst; activiteiten op stadslandbouwprojecten; uitdagingen voor de initiatieven; zorgactiviteiten; en welzijnsactiviteiten.

3.4 Ethiek

Voorafgaande aan elk interview zijn de respondenten geïnformeerd over het doel van dit onderzoek. Ook is aan alle respondenten gevraagd om toestemming voor het opnemen van de interviews, zodat deze later uitgewerkt konden worden en voor de verwerking van het interview in het rapport gebruikt konden worden.

3.5 Tijd en plaats

Dit onderzoek is gestart eind juli 2014 en is afgerond in november 2014. De literatuurstudie vond grotendeels plaats in augustus. In september en begin oktober hebben de interviews plaats gevonden. De interviews met de beleidsambtenaren vonden plaats in het stadskantoor in Arnhem. De interviews over stadslandbouw, vonden plaats op de locatie van de stadslandbouwinitiatieven. In oktober en november is dit rapport uitgewerkt.

4. Resultaten

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek weergegeven. De resultaten zijn verwerkt in twee verschillende delen. Het eerste deel beschrijft het perspectief van de geïnterviewde beleidsmakers over het beleid van de gemeente Arnhem. Hierbij is de hoofdlijn van het beleid zelf beschreven, maar ook de kansen en belemmeringen die de geïnterviewde beleidsmakers bij het nieuwe beleid ervaren. Ook wordt weergegeven hoe de beleidsmakers denken over de rol die stadslandbouwinitiatieven kunnen spelen bij de uitvoering van het beleid van de gemeente Arnhem op het gebied van zorg en welzijn. In het tweede deel wordt het perspectief van de contactpersonen van stadslandbouwinitiatieven in Arnhem beschreven, samen met de literatuur over stadslandbouw. Aan de hand van de interviews en de literatuur worden de (gepercipieerde) effecten van stadslandbouw op zorg en welzijn beschreven. Daarin is een plek gegeven aan de kansen en knelpunten die de initiatiefnemers van de benaderde stadslandbouwinitiatieven ervaren.

4.2 Kansen en belemmeringen vanuit het perspectief van de gemeente

In het eerste deel van dit hoofdstuk worden de resultaten per beleidsveld apart uitgewerkt. Nadat de resultaten van alle beleidsvelden beschreven zijn, zullen er nog enkele algemene resultaten, die voor bijna alle beleidsvelden gelden, beschreven worden.

4.2.1 Wet maatschappelijke ondersteuning

De Wmo 2015 wil bewerken dat mensen langer thuis wonen en meer participeren in de samenleving. De doelgroep van de nieuwe Wmo verschuift van mensen die lichte beperkingen hebben, naar mensen met matige tot ernstige beperkingen. Hierbij gaat het om mensen met zowel lichamelijke als geestelijke beperkingen. Deze doelgroep komt voor een groot deel uit de AWBZ (Gemeente Arnhem, 2014A). Een belangrijk deel van de taken die de Wmo er door deze doelgroep bij krijgt, is het aanbieden van extramurale begeleiding zoals dagbesteding (Gemeente Arnhem, 2013B).

Belangrijk van de nieuwe Wmo is dat de zorg dicht bij de klant verleend kan worden. Er zijn acht gebiedsteams in Arnhem die het eerste aanspreekpunt zijn voor alle vormen van zorg en ondersteuning (contactpersoon Wmo). De gebiedsteams hebben de rol om zwaardere vormen van ondersteuning te voorkomen. Dit wordt mogelijk gemaakt door het aanbod van welzijnsactiviteiten die al aanwezig zijn in Arnhem, maar ook doordat gebiedsteams algemene voorzieningen aanbieden die voor iedereen toegankelijk zijn. Verder kunnen gebiedsteams maatwerk leveren om de zelfredzaamheid en participatie van mensen te bevorderen. Mensen tijdig ondersteuning bieden, voorkomt mogelijk dat zij later een beroep moeten doen op zwaardere zorg (Gemeente Arnhem, 2014C).

Er is een aantal belangrijke uitdagingen voor deze nieuwe wet. Eén uitdaging is de zorgcontinuïteit. Er is een groep mensen (circa 65 procent) dat uit de AWBZ komt en straks onder de Wmo valt. Deze mensen hebben vaak een indicatie die in 2015 afloopt of doorloopt tot na 2015. Deze mensen krijgen in 2015 nog de zorg waar ze volgens die indicatie recht op hebben (Gemeente Arnhem, 2014C). Dit is voor de gemeente een uitdaging doordat deze mensen onder de nieuwe Wmo (tijdelijk) recht houden op dezelfde zorg, maar dan van (eventueel

andere) gecontracteerde zorgaanbieders en met een kleiner budget.

De tweede uitdaging is de huishoudelijke hulp. Deze hulp moet in 2015 namelijk voor 60 procent van het budget van 2014 geleverd worden. De gemeente wil de overgang voor de cliënten en medewerkers in de thuiszorg soepel laten verlopen (beleidsmaker Wmo). In 2015 wordt daarom het huidige beleid gehandhaafd en gaat de gemeente gesprekken voeren met zorgleveranciers en cliëntenorganisaties, om samen tot een verantwoord besluit te komen over hoe de huishoudelijke hulp na 2015 aangeboden kan worden (Gemeente Arnhem, 2014C).

De grootste uitdaging is volgens de geïnterviewde te zorgen dat er één coördinator uit het gebiedsteam is die alle zorg die nodig is voor iemand regelt. Momenteel hebben mensen vaak te maken hebben met verschillende aanspreekpunten. Dit moet straks veranderen. Als er specialistische zorg nodig is, dan hoeft de coördinator (ook wel regisseur genoemd) hier niet bij aanwezig te zijn, maar de coördinator blijft wel alle zorg regelen voor deze persoon (contactpersoon Wmo).

Een belemmering die deze geïnterviewde ervaart, is de onzekerheid over de effectiviteit van het beleid. Want het is moeilijk in te schatten of met dit beleid ook het beoogde doel bereikt zal worden en of met het kleinere budget mensen de zorg kunnen krijgen die ze nodig hebben (contactpersoon Wmo).

Op het gebied van stadslandbouw en Wmo wordt er volgens de geïnterviewde nog niets gedaan waar de gemeente bij betrokken is. Bij de contractering van zorgaanbieders is ook geen stadslandbouwinitiatief aanwezig geweest (contactpersoon Wmo).

4.2.2 Jeugdwet

Een tweede decentralisatie is de decentralisatie van jeugdzorg naar de gemeenten. Omdat het rijk van mening is dat de gemeente de zorg dichterbij de burger kan aanbieden en dit daarom efficiënter kan organiseren, gaat ook deze decentralisatie gepaard met een bezuiniging (contactpersoon Jeugdwet). Er is momenteel een verkokering van jeugdzorg, waarbij iedere specialisatie zijn eigen aanpak heeft. Jeugdzorg is nu verdeeld over verschillende organisaties en instanties: het Rijk, de provincie, bureau jeugdzorg en de centra voor jeugd en gezin die onder de gemeenten vallen. Per 1 januari valt de jeugdzorg onder de verantwoordelijkheid van de gemeente (contactpersoon Jeugdwet). Dit beleid biedt kansen om de verkokering in de huidige jeugdzorg tegen te gaan. Ook kunnen de activiteiten van jeugdzorg beter afgestemd worden op de huidige jeugdzorgactiviteiten die de gemeente aanbiedt (contactpersoon Jeugdwet).

De taken die de gemeente per 2015 krijgt zijn: het ondersteunen van jongeren of gezinnen bij opgroei- en opvoedingsproblemen, psychische problemen en stoornissen, ambulante hulp, verblijf bij pleegouders, en hulp in een medisch kinderdagverblijf (Gemeente Arnhem 2014A). Om te voorkomen dat er veel zware, specialistische hulp nodig is, ligt de focus van jeugdzorg op preventie en opvoeding. Dit gaat uit van zelfredzaamheid van kinderen en gezinnen in de samenleving. Hiernaast wordt er preventief gewerkt door informatie te verstrekken via sociale media, internet, een loket etc. en door advies te geven wanneer daar vraag naar is. Hiernaast is er lichtere hulp (basishulp) beschikbaar na een doorverwijzing uit het gebiedsteam. Door deze laagdrempelige basishulp aan te bieden vanuit de gebiedsteams, zal er minder snel een beroep gedaan worden op specialistische hulp en zal de zelfredzaamheid van de mensen toenemen (Gemeente Arnhem, 2014A). Net als bij de Wmo heeft jeugdzorg het uitgangspunt dat er voor één gezin, één regisseur (coördinator) en één plan is.

De doelgroep van deze wet zijn kinderen van 0 tot en met 17 jaar met allerlei soorten problematiek en jongeren die momenteel onder de Jeugdwet vallen en tussen de 18 en 23 jaar oud zijn. Er is ook een groep die buiten de Jeugdwet valt. Dat zijn kinderen die altijd zorg nodig hebben en daardoor onder de nieuwe Wet langdurige zorg vallen. In Arnhem wordt geschat dat 6000 tot 8000 kinderen jeugdzorg nodig hebben, waarvan 3000 tot 4000 kinderen een beroep doen op tweedelijnszorg (Gemeente Arnhem, 2013C).

Een belemmering die de geïnterviewde contactpersoon van de Jeugdwet noemt, is dat niet alle zorg via de gebiedsteams verloopt. Hierdoor hebben de medewerkers geen zicht op alle zorg die geboden wordt aan mensen binnen hun team. Ook is het zo dat een huisarts kan doorverwijzen naar specialistische hulp en hierbij niet gebonden is aan de gecontracteerde zorgaanbieders. Wanneer de huisarts een cliënt doorstuurt naar een niet gecontracteerde zorgaanbieder, kan het zijn dat de zorg voor een hogere prijs aangeboden wordt en moet de gemeente deze zorg betalen (contactpersoon Jeugdwet). Een tweede belemmering is dat kinderen die naar school gaan niet per se naar school gaan binnen de stad of de regio waarmee afspraken zijn gemaakt. Het is dan niet duidelijk naar welke plaats hij of zij toe moet voor jeugdzorg (contactpersoon Jeugdwet). De derde belemmering is het veranderende takenpakket van de jeugdgezondheidszorg. Het afleggen van huisbezoeken hoort bijvoorbeeld bij het takenpakket van consultatiebureaus, maar vanaf januari zal dit door de gebiedsteams uitgevoerd worden en slinkt het takenpakket van consultatiebureaus. De medewerkers van consultatiebureaus zijn hier niet blij mee en het is daarom nog een uitdaging voor de gemeente om hier een goede oplossing te vinden (contactpersoon Jeugdwet). Een aantal problemen van de beleidsverandering is al aan het licht gekomen en wordt opgelost voor 1 januari, maar er zullen wellicht na 1 januari onvoorziene problemen aan het licht komen (contactpersoon Jeugdwet).

De rol die stadslandbouw voor de Jeugdwet zou kunnen vervullen, is voor de geïnterviewde onduidelijk. Het werken op een stadslandbouwproject zou net als sport een preventieve werking kunnen hebben en dus op een positieve manier bijdragen aan de uitvoering van het beleid (contactpersoon Jeugdwet).

4.2.3 Participatiewet

De Participatiewet is een samenvoeging van de Wet Werk en Bijstand (WWB), de Wet Sociale Werkvoorziening (WSW) en een deel van de Wet Jonggehandicapten (Wajong) (Gemeente Arnhem, 2014B). Dit betekent dat er een brede groep mensen onder de Participatiewet valt en de gemeente te maken krijgt met doelgroepen die eerst door het UWV begeleid werden of onder de WSW vielen. De Participatiewet heeft als doel het aantal mensen dat een uitkering ontvangt te verminderen door alle mensen die kunnen werken – ook de mensen met een arbeidsbeperking – naar een baan te leiden. Om hen te kunnen helpen met het vinden van een geschikte werkplek, kunnen drie verschillende middelen worden ingezet. Een instrument is de *jobcoach*. Deze kan zoeken naar geschikte banen voor mensen in de doelgroep, en kan hen begeleiden en coachen op een werkplek. De begeleiding zal, wanneer dat mogelijk is, worden afgebouwd of worden overgenomen door de werkgever. Een ander middel dat ingezet kan worden, is de *no-risk polis*. Dit is een werkgeversverzekering die het ziekteverzuim van de werknemer afdekt. Een werkgever zal door dit middel sneller geneigd zijn om iemand die onder de Participatiewet valt in dienst te nemen. Een laatste hulpmiddel is loonkostensubsidie. Hiermee kan de loonwaarde van een werknemer gecompenseerd worden. De loonwaarde is: “De verhouding tussen arbeidsprestatie (productie) en loonkosten van een medewerker in relatie tot de andere werknemers met

vergelijkbaar werk in een gangbare reguliere werksetting”, (Gemeente Arnhem, 2014B). Dit kan ervoor zorgen dat mensen die kunnen werken, maar een lagere loonwaarde hebben dan reguliere werknemers, toch een baan krijgen. Naast deze middelen worden er tot 2016 landelijk 125.000 garantiebanen gecreëerd, waarvan er zo’n 555 in de regio Arnhem vrijkomen. Deze banen zijn er voor een deel van de uitkeringsgerechtigden met een arbeidsbeperking.

De gemeente moet vanaf 2015 dus met een kleiner budget een bredere doelgroep helpen. Mensen die een beroep willen doen op de Participatiewet, kunnen zich melden bij de gemeente. Dit kan via de gebiedsteams of via het Werkplein. Hier wordt onder andere onderzocht of iemand naar werk begeleid kan worden, of op een andere manier maatschappelijk kan participeren. Aan de hand van dit onderzoek worden afspraken gemaakt met mensen. Bij het diagnosticeren moet rekening gehouden worden dat mensen die aanspraak op deze wet maken een complexe groep vormen. Op die manier kunnen beperkingen herkend worden en kan op basis daarvan de juiste diagnose worden gesteld (contactpersoon Participatiewet). Bij de uitvoering van het beleid wordt geprobeerd de meest kwetsbare groep naar werk te geleiden. Dit is de groep mensen met een loonwaarde tussen de 40 en 80 procent. Deze mensen moeten binnen een jaar met begeleiding kunnen klimmen op de participatieladder naar de vijfde trede (betaald werk met ondersteuning) of zesde trede (betaald werk). Mensen met een loonwaarde kleiner dan 40 procent, worden vanuit andere domeinen ondersteund; zoals de Wmo of de gebiedsteams (Gemeente Arnhem, 2014B). De mensen met een hogere loonwaarde dan 80% moeten proberen om zichzelf te redden.

De geïnterviewde (contactpersoon Participatiewet) legt uit dat wanneer het nieuwe beleid ingaat mensen zonder baan, wanneer ze dit kunnen, verplicht worden in de vorm van vrijwilligerswerk iets terug te doen voor hun uitkering. Volgens de geïnterviewde is het een uitdaging om bij de uitvoering van deze wet voor alle bijstandsgerechtigden in Arnhem voldoende passende plekken voor vrijwilligerswerk te vinden (contactpersoon Participatiewet). Een andere uitdaging is om een passende baan te vinden voor mensen. Over het algemeen is er een *mis-match*. Onder de Participatiewet vallen vooral mensen met een lage opleiding, terwijl werkgevers zoeken naar hoger opgeleiden (contactpersoon Participatiewet). Om deze *mis-match* zo veel mogelijk te beperken, wordt er volgens de geïnterviewde kritischer gekeken naar de re-integratie initiatieven die er zijn. Om de doelstellingen van de wet te behalen is het voor de mensen die re-integreren belangrijk dat er perspectief is op een baan, zodat deze mensen na een re-integratietraject hun uitkering niet meer nodig hebben. Verder is het volgens de geïnterviewde belangrijk dat er binnen de overheid meer transparantie komt over het geld dat in re-integratie geïnvesteerd wordt en het bedrag dat het oplevert (contactpersoon Participatiewet).

Dat er meer gedaan wordt om mensen te activeren, is een kans die de Participatiewet volgens de geïnterviewde biedt. “Een stadslandbouwproject kan daar een mooi voorbeeld van zijn en als dat goed werkt (...) gaan we daar een beetje mee aan de slag”, (contactpersoon Participatiewet). Stadslandbouw kan dus een manier zijn om mensen te activeren, al is het wel de vraag of dat uiteindelijk banen zal opleveren. Bij een re-integratie traject moet er namelijk perspectief zijn op een baan (contactpersoon Participatiewet).

4.2.4 Wet passend onderwijs

In augustus 2014 is de Wet passend onderwijs (Wpo) in werking getreden. Het doel van deze wet is elk kind uitdagen het beste uit zichzelf te halen. Ieder kind moet daarom een passende plek op school krijgen, met ondersteuning wanneer dit nodig is (Rijksoverheid 2014). Reguliere scholen en scholen voor speciaal onderwijs werken samen in regionale samenwerkingsverbanden van schoolbesturen voor basis- en voortgezet onderwijs. Schoolbesturen maken in deze samenwerkingsverbanden afspraken over een sluitend pakket van voorzieningen die ze aanbieden voor zowel lichte als zware ondersteuning, zodat leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben dit kunnen krijgen binnen de regio (Gemeente Arnhem, 2013E). In dit ondersteuningsplan wordt vastgelegd welke scholen welke ondersteuning leveren en welke begeleiding kinderen met bijvoorbeeld gedragsproblemen kunnen krijgen (Rijksoverheid 2014). Door de samenwerking tussen scholen moet het makkelijker worden dat kinderen zoveel mogelijk een plek krijgen binnen het reguliere onderwijs. Het is daarom belangrijk dat scholen kijken naar de mogelijkheden van kinderen in plaats van naar de beperkingen.

Onder de Wpo hebben scholen een zorgplicht gekregen. Dit betekent dat alle kinderen een passende plek in het onderwijs moeten krijgen, ook al hebben ze meer ondersteuning nodig. Dit wordt door de geïnterviewde uitgelegd:

“Als er een kind een speciale ondersteuningsbehoefte heeft, dan is het de bedoeling dat kinderen zo dicht mogelijk bij hun eigen omgeving naar school kunnen met de ondersteuning die het kind nodig heeft. Als op de school naar keuze van de ouders de ondersteuning niet geboden kan worden, dan heeft het schoolbestuur de taak om voor het kind een andere passende plek te vinden” (contactpersoon Wpo).

Voorheen was dit de taak van ouders.

Omdat het beleid van scholen en de samenwerkingsverbanden raakpunten hebben met het gemeentelijk beleid op het gebied van jeugdhulp rondom scholen, is het wettelijk verplicht dat scholen hun ondersteuningsplan voorleggen aan gemeenten (Gemeente Arnhem, 2013E). Dus scholen, samenwerkingsverbanden en gemeenten, moeten samen nadenken over hoe de zorg die geboden wordt door scholen en door de gemeente op een goede manier op elkaar aansluit.

Een kans die deze wet biedt, is dat de ondersteuning die scholen en gemeenten kinderen bieden goed op elkaar worden afgestemd en minder geld kost (contactpersoon Wpo). Het grootste knelpunt van de gemeente is dat de Wpo niet losstaat van de andere decentralisaties waar de gemeente mee te maken heeft en dat het beleid daarom ook nog afgestemd moet worden op de andere decentralisaties in het sociale domein Wmo, Participatiewet, Jeugdwet (contactpersoon Wpo).

De meeste veranderingen die door deze wet plaatsvinden, hebben volgens de geïnterviewde invloed op de scholen. De gemeente heeft een beperkte rol in de uitvoering van deze wet en heeft geen inzicht in de activiteiten van scholen op het gebied van stadslandbouw, dat is iets wat scholen zelf bepalen. Wel denkt de contactpersoon dat er door sommige scholen schooltuintjes gehouden worden en bezoeken aan een zorgboerderij, kinderboerderij of een natuurcentrum gebracht worden (contactpersoon Wpo).

4.2.5 Armoedebeleid

Het armoedebeleid van de gemeente Arnhem kent twee doelen: het verminderen van de financiële nood van mensen en ervoor zorgen dat mensen actief kunnen (blijven) deelnemen in de maatschappij (contactpersoon armoedebeleid). Om deze doelen te bereiken, zijn er allereerst inkomensondersteunende maatregelen geformuleerd. Hier kunnen mensen die minder dan 120 procent van het sociaal minimum inkomen hebben aanspraak op maken (contactpersoon armoedebeleid). Deze maatregelen worden in de toekomst steeds meer maatwerk, zodat berekend wordt wat iemand precies nodig heeft. Mensen worden dan niet meer in bepaalde categorieën ingedeeld, op basis waarvan ze financiële ondersteuning ontvangen (Gemeente Arnhem, 2013D, p.3). Naast deze maatregelen is er ook ondersteuning die erop gericht is dat mensen met een laag inkomen maatschappelijk actief kunnen blijven. Een voorbeeld hiervan is de Gelrepas. Dit is een pas waarmee vooral kinderen, maar in mindere mate ook volwassenen, kunnen deelnemen aan sport, cultuur en recreatie (contactpersoon armoedebeleid). Bij de uitvoering van het beleid, richt de sociale dienst van de gemeente zich op de juridische kant en regelt de uitkeringen. De activerende tak van het beleid wordt uitgevoerd door partnerorganisaties die zich bezighouden met armoedebestrijding (contactpersoon armoedebeleid).

De komende jaren zal de focus van het armoedebeleid verschuiven van inkomensondersteunende maatregelen naar bevordering van de participatie van mensen in de samenleving. Hierbij is het belangrijk om ook verbinding te maken met het sociale domein en de veranderingen die daar plaatsvinden (Gemeente Arnhem, 2013D, p.3).

In het kader van het armoedebeleid wordt er samengewerkt met verschillende organisatie in Arnhem die zich bezighouden met de bestrijding van armoede. Er worden verbindingen gemaakt tussen organisaties en aangeboden activiteiten. Ideeën die organisaties hebben of aanbieden worden gerecombineerd. Deze organisaties denken in verschillende werkgroepen na over armoedebestrijding in Arnhem (contactpersonen armoedebeleid). Volgens de geïnterviewde is er op een soortgelijke manier een stadslandbouwproject ontstaan in Arnhem. Hierbij werden gemotiveerde mensen aan elkaar verbonden en dat levert meer op dan wanneer ieder zijn eigen ding doet (contactpersoon armoedebeleid). De organisaties die zich bezighouden met armoedebestrijding doen dit op een soortgelijke manier, maar dan op een grotere schaal. De aanpak van het stadslandbouwproject werkt volgens de geïnterviewde omdat gemotiveerde mensen meewerken, mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt mee kunnen doen aan de samenleving en er voedsel wordt verbouwd voor de deelnemers en voor de voedselbank. Daarnaast ontstaan er nieuwe sociale contacten en versterkt stadslandbouw de sociale cohesie in de buurt. Het is daarbij belangrijk om te starten met een open vizier en nog geen duidelijk uitkomst voor ogen te hebben (contactpersonen armoedebeleid). Deze manier van werken sluit aan bij de visie van Arnhem ‘naar een veerkrachtige samenleving’, waarbij het belangrijk is dat mensen en organisaties in hun kracht gezet worden. De gemeente zal gericht kijken hoe de participatie van burgers ondersteund kan worden, om een toename van sociale samenhang te creëren in wijken (Gemeente Arnhem, 2013A).

4.2.6 Informele zorg

Een gevolg van de decentralisaties en de terugtrekkende overheid is dat er meer verantwoordelijkheid bij de burgers gelegd wordt, waardoor informele zorg een belangrijkere rol zal innemen. De gemeente wil namelijk de wederkerigheid vergroten en een sterkere sociale infrastructuur op wijkniveau bereiken, zodat elke Arnhemmer maatschappelijk kan participeren (Gemeente Arnhem, 2013G). De doelstellingen van dit beleid zijn: participatie

van burgers, algemene voorzieningen vraag gestuurd en dichterbij de burger aanbieden zodat ze optimaal benut worden, de overheid ondersteunt burgers alleen waar nodig en creëert een vangnet voor mensen die zichzelf tijdelijk niet kunnen redden. De gemeente ondersteunt waar nodig en zorgt dat er het beleid efficiënt en effectief uitgevoerd wordt door samenwerking met partners in de uitvoering. De uitvoering van informele zorg richt zich op het stimuleren van de zelfredzaamheid van de inwoners en hun sociale netwerken (Gemeente Arnhem 2013G). In het uitvoeringsplan informele zorg Arnhem zijn de drie hoofdlijnen opgenomen waar de aanpak van eenzaamheid en isolement op gebaseerd is. Deze hoofdlijnen zijn:

- (1) Het geven van voorlichting over eenzaamheid en sociaal isolement;
- (2) het versterken van de signaleringsfunctie en de verwijzingsfunctie van mensen die in de wijkteams werken;
- (3) Het aanbieden van passende voorzieningen (Gemeente Arnhem, 2014A).

De gemeente heeft hiernaast geen apart beleid op het gebied van eenzaamheid en sociale cohesie, want dit is iets wat terug te vinden is en verweven zit in de activiteiten die georganiseerd worden door verenigingen, sportclubs en welzijnsorganisaties. Dit is ingebed in allerlei aspecten van het maatschappelijk functioneren (contactpersoon informele zorg). Het verlenen van informele zorg wordt gedaan door vrijwilligers en mantelzorgers. Deze vrijwilligers werken vaak voor welzijnsorganisaties, waar de gemeente ook mee samenwerkt (Gemeente Arnhem, 2013G). Naast welzijnsorganisaties ondersteunt de gemeente ook burgerinitiatieven die ervoor zorgen dat de sociale samenhang toeneemt in een wijk (Gemeente Arnhem, 2013A).

De rol van de gemeente Arnhem is dus om werkzaamheden van organisaties te ondersteunen waar nodig. Er is hierbij een paradox, omdat de gemeente aan de ene kant ondersteuning zegt te bieden en een faciliterende rol inneemt waar nodig, maar aan de andere kant moet de overheid zich terugtrekken en moeten de organisaties het eigenlijk zelf doen zonder hulp van de gemeente (contactpersoon informele zorg).

Met de nieuwe focus van de gemeente worden mensen gestimuleerd om zelf dingen te gaan doen en krijgen ze niet meer automatisch hulp als ze problemen ook zelf of met het eigen netwerk kunnen oplossen. Dit is iets wat goed uitgelegd moet worden, want het is lastig voor mensen als ze straks minder snel zorg aangeboden krijgen. Daarom is communicatie een andere belangrijke taak van de gemeente. Ze moet uitleggen wat er gebeurt en waarom dit gebeurt (contactpersoon informele zorg).

Door deze beleidsveranderingen is het ook een grote uitdaging om voldoende vrijwilligers te krijgen. Hiervoor is volgens de geïnterviewde een breed gedragen verantwoordelijkheidsgevoel nodig onder burgers, zodat het aantal vrijwilligers toe zal nemen (contactpersoon informele zorg).

Wat een knelpunt kan zijn, is dat bepaalde kwetsbare mensen niet zichtbaar zijn voor hulpverleners en organisaties en daarom buiten de boot vallen. Om dit te voorkomen, wordt er fijnmaziger gewerkt, wat betekent dat er mensen in de gebieden zelf vertegenwoordigd zijn, in plaats van alleen op het stadskantoor (contactpersoon informele zorg). Een ander knelpunt is volgens de geïnterviewde de maatschappelijke trend waarin grootschaligheid en efficiëntie belangrijk zijn, en waar binnen niet iedereen goed kan functioneren (contactpersoon informele zorg).

De contactpersoon informele zorg denkt dat stadslandbouw, naast andere kleinschalige initiatieven een middel kan zijn om mensen aan elkaar te verbinden. Ook ziet deze een toename van sociaal ondernemerschap, wat

aansluit bij concepten als zelfredzaamheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid. De gemeente moet volgens de geïnterviewde zorgen dat dit in de regelgeving ook gefaciliteerd kan worden, maar dat is lastig is omdat de regelgeving binnen de gemeente daar nog niet op ingesteld is. Volgens de contactpersoon informele zorg zal hier binnen de gemeente in de toekomst aan gewerkt worden.

4.2.7 Algemene belemmeringen en kansen

De financiën zijn een belemmering voor bijna alle beleidsmakers. De decentralisaties gaan gepaard met grote bezuinigingen, terwijl met het overgebleven budget extra taken uitgevoerd dienen te worden (beleidsmaker Participatiewet). Eén van de geïnterviewden had daarom graag een overgangperiode gezien, zodat voor het ingaan van alle bezuinigen eerst de zorg goed geregeld kon worden (beleidsmaker Jeugdwet). Volgens de contactpersoon van het armoedebeleid wordt het lastig om met een kleiner budget de focus van het beleid verder te verleggen naar de ondersteuning van nieuwe initiatieven (contactpersoon Armoedebeleid).

Overigens zijn de beleidsmakers het wel met elkaar eens dat er bezuinigd moet worden en vinden het een positieve ontwikkeling dat mensen vanaf 2015 niet gelijk meer naar de overheid hoeven te stappen als ze ergens hulp bij nodig hebben. De beleidsmaker die is geïnterviewd over de Wmo vindt dit een goede beweging: *“Het wordt onbetaalbaar en we hebben met z’n allen ook wel een complex: ik mankeer iets en de overheid moet daar iets aan doen. En dat hoeft natuurlijk niet. Je kunt ook een heleboel zelf, en met de mensen om je heen, en in je buurt, en mensen in de wijk. Alleen als je dat nooit gedaan hebt, moet je dat leren.”* (beleidsmedewerker Wmo). Een samenleving waarin de betrokkenheid van burgers belangrijk is en waarin mensen hun krachten benutten, is volgens één van de geïnterviewden een ideaal beeld (contactpersoon informele zorg). Dat mensen door middel van het nieuwe beleid geactiveerd worden en dat deze mensen, maar ook organisaties, in hun kracht gezet worden, zien de verschillende beleidsmakers als kans van dit beleid.

4.2.8 Samengevat

In tabel 1 staan de voordelen en de nadelen van het beleid, en de kansen of belemmeringen die door de contactpersonen van de verschillende beleidsvelden genoemd werden kort samengevat.

Tabel 1. Samenvatting ideeën beleidsmakers

	Voordelen beleid	Nadelen beleid	Kansen stadslandbouw	Belemmeringen stadslandbouw
Wmo	Meer focus op eigen kracht en zelfredzaamheid	De zorg moet geleverd worden voor minder geld		Gebrek aan kennis over stadslandbouw. Stadslandbouw en de Wmo blijken twee gescheiden werelden

Jeugdwet	Er komt een eind aan de verkokering van jeugdzorg De nieuwe activiteiten onder jeugdzorg kunnen afgestemd worden op het huidige aanbod binnen de gemeente	Niet iedereen die gebruik maakt van zorg is zichtbaar voor het gebiedsteam, omdat mensen ook via de huisarts toegang tot zorg kunnen krijgen. De veranderingen die bij het nieuwe beleid horen kosten tijd, terwijl de bezuinigingen gelijk in gaan.	Stadslandbouw zou net als sport een preventieve werking kunnen hebben.	Te weinig kennis over stadslandbouw om dit te kunnen combineren met de Jeugdwet.
Participatiewet	Meer inzet voor sociale activatie	Minder budget	Stadslandbouw kan een kans bieden binnen het beleid van de participatiewet, mits het arbeidsperspectief biedt	
Wet Passend Onder-wijs	Scholen en gemeenten werken samen, dus de ondersteuning die ze bieden sluiten op elkaar aan.	Het is lastig om de Wet Passend Onderwijs af te stemmen op alle andere decentralisaties.		Het is niet de taak van de gemeente om te bepalen of scholen iets met stadslandbouw doen.
Armoede-beleid	Mensen en organisaties kunnen in hun kracht gezet worden door ze aan elkaar te verbinden. Door samenwerking kunnen activiteiten slimmer uitgevoerd worden en ideeën uitgevoerd worden.	Minder budget	Gemeente kan een faciliterende rol op zich nemen bij stadslandbouw projecten. Stadslandbouw-initiatieven bieden de kans om de sociale cohesie in de buurt te vergroten.	
Informele zorg	Het verbinden van burgers en het vergroten van betrokkenheid tussen burgers wordt door dit beleid gestimuleerd.	Minder budget. Er is een kans dat mensen gemist worden.	Stadslandbouw kan mensen bij elkaar brengen. De gemeente kan faciliteren waar nodig, maar zou eigenlijk onmisbaar moeten zijn.	

4.3 Stadslandbouw voor zorg en welzijn; gepercipieerde effecten, kwaliteiten, kansen en belemmeringen

4.3.1 Effecten stadslandbouw op gezondheid en welzijn

Volgens Veen et al. (2012) worden er veel claims gemaakt op stadslandbouwinitiatieven over het positieve effect dat stadslandbouw heeft op het welzijn van de deelnemers, veel van deze claims zijn echter niet onderbouwd en gebaseerd op een gevoel. Toch is er sinds langere tijd wetenschappelijk kennis over de effecten van het beleven van en werken in een groene omgeving die deze claims verder onderbouwen. Hiernaast is er de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar de effecten van groen op welzijn en zorg. De resultaten van deze onderzoeken zijn, samen met de resultaten uit de interviews met initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten, worden zo hieronder beschreven. Van de negen initiatieven die geïnterviewd zijn voor dit onderzoek wordt er op vier initiatieven dagbesteding aangeboden voor mensen met een zorgvraag. Op drie initiatieven werken mensen die in een re-integratietraject zitten.

4.3.2 Welbevinden

Hassink en Oomen (2006) beschrijven in hun boek de verschillende onderzoeken die zijn gedaan naar het effect van kijken naar groen. Mensen die in een ziekenhuis uitzicht hebben op groen in plaats van een muur, herstellen sneller en diepgaander. Daarnaast vermindert het uitzicht op groen het aantal ziekmeldingen onder gevangenen. Werknemers en bewoners die uitzicht hebben op groen krijgen door dat uitzicht een buffer voor stress. Deze mensen zijn minder vaak ziek, geduldiger en worden minder snel gefrustreerd (Hassink & Oomen, 2006, p. 113-114). Dat het effect van groen in de natuur belangrijk is, werd in verschillende interviews bevestigd. Dat is onder meer te zien in deze quote:

Arnhem Noord is heel mooi en dit zijn de mooiste plekken van de stad met die heuvels. Je ziet het zelf, dat is toch een waanzinnig uitzicht? En (. . .) daar zijn echt hele mooie stukjes, mooie uitzichten, mooie vergezichten, mooie natuur, en de buizerds cirkelen boven je hoofd en spechten zitten hier, er zit een groene specht in de boom hier tegenover. Dus het is meer dan alleen tuinieren het is ook natuurbeleving op de rand van de stad (interview 9).

Hiernaast vertelden drie andere respondenten over het belang van koeien in de wei. Midden in de stad, in het Sonsbeekpark, lopen koeien rond van de stadsboerderijen. Dat is belangrijk omdat mensen het mooi vinden om te zien en daardoor hun gevoel van welzijn versterkt. Ook in een ander interview werd genoemd dat het voor buurtbewoners belangrijk is dat er koeien in de wei lopen, want dat verhoogt de omgevingskwaliteit. Alleen al het zien van groen heeft volgens Hassink en Oomen (p. 116) een herstellende werking. Daarom is het groen van maatschappelijk belang.

4.3.3 Zingeving

Er is nog weinig onderzoek gedaan naar het effect van werken in het groen op mensen. Wel wijzen verschillende studies op het feit dat werken in een natuurlijk omgeving zorgt voor zingeving en het verminderen van stress (Hassink & Oomen, 2006, p. 118). Een onderzoek uit Amerika geeft aan dat het werken in een tuin op veel mensen een therapeutisch effect heeft en dat het hen helpt om op een gezonde manier met pijn en emoties om te

gaan (Hale et al., 2011, p.1860). Dit is ook wat in de interviews naar voren kwam. Dit blijkt uit de volgende twee quotes, waarin duidelijk wordt hoe geïnterviewde initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten dit ervaren:

Weet je, het zit hem volgens mij ook nog in de mentale gezondheid dat de mensen het heel leuk vinden om hier te komen. Weet je, als ik naar mezelf kijk, dan is dat voor mij ook gewoon ontspanning en daar word ik heel blij van (interview 5).

In tijden van grote werkdruk en stress ik eh juist heel veel hier eh op die tuin kan botvieren aan simpel wieden. (. . .) Ik mediteer niet, maar ik vind tuinieren een vorm van meditatie in die zin van je kunt eh ja jezelf helemaal leeg wieden (Interview 9).

Voor deze mensen is werken in het groen ontspannend en zorgt het ervoor dat ze hun hoofd leeg kunnen maken. Dit komt overeen met hetgeen in de literatuur is gevonden en met wat gezegd werd in de andere interviews.

4.3.4 Sociale cohesie

Naast de positieve effecten van werken in een groene omgeving, veroorzaakt het samenwerken met anderen en het aangaan van contacten ook nog eens voor een hoger gevoel van welzijn. Uit de interviews kwam naar voren dat het werken in een tuin of op een boerderij de sociale cohesie bevordert. Bronsveld (2014) bevestigt dit in zijn onderzoek naar buurt(moes)tuinen in Rotterdam. Hij haalt hierbij een onderzoek aan van Snel en Boonstra, waarin ze spreken over het belang van herhaaldelijke ontmoetingen tussen mensen. Daarvoor is een context nodig waarin de ontmoetingen plaatsvinden. Een tuin of boerderij kan daarvoor een goede context zijn. Er zijn twee vormen van sociale cohesie. De eerste is de horizontale cohesie, dit gaat over het ontmoetingsaspect, de onderlinge contacten van mensen. De tweede is de verticale cohesie, wat gaat over de binding met de omgeving. Hierbij gaat het erom of mensen trots zijn om in hun buurt te wonen, of dat ze onverschillig staan tegenover die woonomgeving (Bronsveld, 2014 p. 85).

In een aantal interviews werd genoemd dat deelname aan een stadslandbouwproject de binding met de omgeving versterkt, doordat mensen zich meer betrokken voelen bij de wijk, hiernaast is er meer sociale cohesie tussen mensen en vinden mensen uit de omgeving het mooi om langs moestuinen te wandelen (interview 3; interview 5; interview 9). Dat de sociale cohesie bevorderd werd, is vaak genoemd als een belangrijk aspect van de stadslandbouwinitiatieven. Op een initiatief worden veel activiteiten georganiseerd, het is een ontmoetingsplek voor mensen. Het creëren van sociale cohesie is hier geen doel op zich, maar op de boerderij ontstaat het automatisch door ontmoetingen die er plaatsvinden (interview 7). In een ander interview kwam naar voren dat de sociale cohesie er is doordat je als groep een gezamenlijk doel hebt; het tuinieren verbindt mensen, en de mensen die er komen kunnen het meestal goed met elkaar vinden, ook al hebben ze andere visies op tuinieren en komen ze uit andere landen met andere gewoonten (interview 9). Bij de buurtmoestuinen is er vooral sprake van sociale cohesie doordat mensen die in de tuin werken nieuwe contacten op doen, elkaar leren kennen en samenwerken. Dus op microniveau verhoogt het de sociale cohesie door de contacten die ontstaan tussen de mensen die werken aan het project. Daarnaast wordt er soms ook samengewerkt met scholen of zorgaanbieders, waardoor er nog meer nieuwe verbindingen en sociale contacten ontstaan (interview 2; interview 5). Tijdens de interviews werd twee keer genoemd dat de sociale contacten vooral belangrijk zijn voor alleenstaanden, omdat deze mensen volgens de geïnterviewden meer behoefte lijken te hebben aan dit soort sociale contacten (interview 3; interview

5). Op de zorgboerderijen is het voor sommige cliënten juist lastig om contact te maken met andere mensen. Soms is het een eerste stap voor hen om in contact te komen met dieren, waardoor ze op den duur ook contacten aan durven gaan met mensen (interview 1, interview 4). Kortom, op het gebied van sociale cohesie wordt in Arnhem bevestigd wat er in de literatuur geschreven is en lijken stadslandbouwinitiatieven een mooie context te bieden voor het creëren van sociale cohesie.

4.3.5 Deelnemers stadslandbouwinitiatieven

In het onderzoek van Van der Schans en Klein Gebbink (2014) naar regionale voedselvoorziening in Arnhem, stellen ze dat welzijn een speerpunt is voor de gemeente Arnhem, omdat er in deze stad een maatschappelijke tweedeling is tussen arm en rijk en hoog- en laagopgeleide mensen. Stadslandbouw zou mogelijk een rol kunnen spelen in het verkleinen van deze tweedeling. Dat er een tweedeling is tussen kansarmen en kansrijken werd bevestigd in twee interviews (interview 6; contactpersoon Participatiewet). In de agenda stadslandbouw wordt ook genoemd dat de sociale cohesie toeneemt door gezamenlijk tuinieren (Stedennetwerk stadslandbouw, 2013). Op de bezochte initiatieven was vaak een mix van verschillende mensen aanwezig. Bij één van de initiatieven is het zo dat ongeveer een derde van de mensen bestaat uit allochtonen, een derde uit hoogopgeleide jonge Nederlanders, die soms met hun gezin komen, en een derde uit oudere Nederlanders die vaak lager opgeleid zijn, dit zijn veelal gepensioneerde mensen die actief blijven in de tuin tot ze het werk fysiek niet meer aankunnen. Ook zijn er onder mensen die een tuin hebben om zo toegang tot verse groenten te hebben, omdat ze het niet zo breed hebben (interview 9). Bij dit initiatief is er dus een mix tussen verschillende groepen, maar het is wel zo dat de wachtlijsten vol staan met vooral jongere, rijkere mensen (interview 9). Bij de projecten waarbij zorg of re-integratie aangeboden wordt, werken verschillende cliënten en vrijwilligers door elkaar. Alleen is het zo dat bij één project de deelnemers met een zorgvraag op een afgeschermd stuk land werken. De bedoeling hierbij is wel dat er mensen voor dagbesteding of een re-integratietraject komen om mee te werken met de vrijwilligers in het gemeenschappelijke deel van de tuin (interview 2). Bij een buurtmoestuin werd ingeschat dat de deelnemers minstens een modaal loon hadden en dat de groep deelnemers varieert tussen de 30 en 60 jaar. De leden die in deze tuin werken hebben verschillende etniciteiten (interview 5). Op een ander initiatief komen ook allerlei groepen mensen, maar vooral oudere allochtonen (interview 8). Er is kortom een wisselende samenstelling van mensen aanwezig op deze stadslandbouwinitiatieven, wat op een kleine schaal de tweedeling tussen kansarmen en kansrijken zou kunnen verkleinen.

Op veel stadslandbouwinitiatieven ontstaat ruimte voor het aanbieden van werkplekken voor specifieke doelgroepen. Te denken valt aan: mensen die in een sociaal isolement leven, mensen met een burn-out, mensen met psychiatrische problemen, ouderen, dagbesteding voor mensen die zorg nodig hebben, leer-werk-trajecten en re-integratie plaatsen. Een groot deel van deze plekken worden aangeboden op zorgboerderijen. Hiervan waren er in 1998 ongeveer 75 in Nederland. In 2011 was dit aantal gestegen richting de 1100, waarbij zorg aangeboden werd aan 25.000 cliënten. Hiernaast kunnen verschillende doelgroepen een plek vinden in stadstuinen of op andere stadslandbouwinitiatieven.

4.3.6 Kwaliteit natuurlijke context

Er is een aantal redenen waarom groen en zorg goed samengaan. Ten eerste is werken in een groene omgeving belangrijk voor mensen die zorg nodig hebben. Zoals hierboven al beschreven werd, bevordert het verblijven en

werken in een groene context en het contact met de natuur, de psychische gezondheid (Hassink et al., 2011). Op een boerderij is rust en ruimte en kunnen de seizoenen ervaren worden. Dit zorgt ervoor dat mensen over zichzelf kunnen nadenken (Elings, M. 2011). Veel deelnemers waarderen het daarom dat de geboden zorg plaatsvindt buiten de reguliere zorgsector. Er zijn aanwijzingen dat leven en werken buiten de muren van een instelling de kwaliteit van leven verbetert (Hassink et al., 2011 p.16). Hassink et al. (2011) beschrijven verschillende onderzoeken waaruit blijkt dat zorg, geboden binnen klinieken en instellingen van de geestelijke gezondheidszorg, ziekte bevorderend zijn en gedwongen opnames zelfs trauma's kunnen veroorzaken voor cliënten. De combinatie van het werken in het groen, in een niet-zorg context met begeleiders of zorgboeren die de mensen niet primair als zorgpatiënt benaderen, kan daarom een goed alternatief zijn.

4.3.7 Sociale gemeenschap

Een tweede eigenschap van groen en zorg is dat deelnemers van zorglandbouw deel uitmaken van een sociale gemeenschap en zich veilig voelen in de groep waar ze deel van uitmaken (Hassink et al., 2011 p.5). De cliënten kunnen nieuwe contacten opbouwen met andere mensen, en maken deel uit van een gemeenschap. Dit wordt vaak positief ervaren en kan een eerste stap zijn naar verdere participatie in de maatschappij (Veen, Vijn, Elings, 2012). Op de bezochte zorgboerderijen werd het belang van veiligheid ook benadrukt:

De meeste cliënten die hier lopen zijn beperkt, hebben autisme, mensen uit de psychiatrie en van allerlei kanten lopen hier mensen. En de meeste mensen voelen zich niet veilig en als jij je niet veilig voelt, dan kun je niet leren. Dus het eerste doel is leer je veilig. Je mag je hier, je mag je veilig voelen. We zijn er voor jou, als er iets aan de hand is, we lossen het samen op. Eh, dat soort dingen, dat is een heel belangrijk doel. En pas op het moment dat je merkt: hé jij voelt je hier veilig, je leven is zo een stukje meer uitgebalanceerd dan kunnen we gaan kijken, van wat ga jij nu nog leren (interview 1).

4.3.8 Ritme

Een voordeel van werken is dat het structuur en ritme aanbrengt in de dag van de deelnemers. Door te werken blijven ze niet de hele dag thuis en hebben ze een reden om uit bed te komen (Elings, 2011, p. 28). Het werk wordt vaak ervaren als zinvol, wat met name van groot belang is voor mensen met psychische problemen (Hassink et al., 2011, p. 14). Deze mensen staan tijdens het werk minder stil bij de problemen die ze hebben. De leeromgeving op een zorgtuin of zorgboerderij is niet kunstmatig en mensen kunnen daarom weer betrokken worden bij de samenleving, in een natuurlijke omgeving (Veen, Vijn, Elings, 2012 p. 79).

4.3.9 Begeleiding

De relatie tussen de zorgboer, of de begeleider, en de deelnemers speelt een belangrijke rol. Voor sommige cliënten wordt de boer of begeleider als rolmodel gezien, omdat deze trots is op het bedrijf en een vakman is. Daarnaast kennen jongeren snel autoriteit toe aan een boer (Veen, Vijn, Elings, 20112). Het contact dat deelnemers hebben met de boer of begeleider is belangrijk en kan de behandeling positief beïnvloeden, omdat authentiek contact met een hulpverlener als zingevend wordt ervaren, wat van belang is voor positieve effecten van de behandeling (Hassink et al., 2011, p. 13). Hiernaast is de aanpak die zorgboeren en begeleiders hanteren ook van belang, omdat de begeleider de deelnemer ziet als een persoon met mogelijkheden en de deelnemer stimuleert om deze mogelijkheden verder te ontwikkelen. Daardoor wordt de cliënt vaak gezien als een

werknemer en niet primair als iemand met een afwijking of beperking. Dit vergroot het zelfvertrouwen van de cliënt (Veen, Vijn, Elings, 2012, p. 79). Dit blijkt ook uit het volgende voorbeeld uit een interview:

Laura die veel van mijn tassen verpakt, bijvoorbeeld, is echt eigenlijk wel meteen in het begin die is, eh eh, die stond zo lang langs de arbeidsmarkt en zij en haar man zaten in de bijstand met een zoontje van 2,5 jaar, in een piepklein huisje op de Geitenkamp. En die zaten hele dagen thuis bij elkaar op de lip. Sinds ze hier werkt ze is 10 kilogram afgevallen. Ze krijgt van alle kanten te horen dat ze een betere moeder is, niet alleen van haar man maar ook van vriendinnen en andere mensen en zelf vindt ze dat ook. Haar eigenwaarde is gigantisch gestegen in die tijd. Ehm en eh, we hebben, we hebben prachtig resultaat en ik denk eh, ze is gezien haar achtergrond, ze is licht autistisch, is ze misschien wat lastig te plaatsen in deze arbeidsmarkt ehm, maar, maar ik hoop dat ik haar in dienst kan nemen. Dat [initiatief x] nu zo gaat groeien dat ik haar in ieder geval voor een deel in dienst kan nemen. Dat ze uit de bijstand kan halen. Ik denk dat dat haar nog meer gevoel van eigenwaarde geeft (interview 6).

4.4 Knelpunten voor de toekomst van stadslandbouwprojecten

Tijdens de gesprekken op de verschillende stadslandbouwinitiatieven werden verschillende knelpunten benoemd. De meeste hiervan worden hieronder toegelicht.

Er zijn twee initiatieven die de regelgeving van de gemeente als een knelpunt ervaren. Eén van de initiatieven heeft te maken met strenge regels voor de kleuren van de schuurtjes, het tuinmeubilair en de regentonnen (interview 9). Op een ander initiatief worden de regels voor de grond als lastig ervaren. Wanneer er ergens een tijdelijk stadslandbouwproject komt, moet er namelijk veel belasting betaald worden over de grond (interview 6). In de agenda stadslandbouw, ondertekend door de gemeente Arnhem, staat dat de gemeente experimenteerruimte geeft voor vernieuwende initiatieven. Daarbij zijn duidelijke afspraken en realistische voorwaarden tussen de grondeigenaren en de initiatiefnemers van belang (Stedennetwerk stadslandbouw, 2013). Deze experimenteerruimte, en de voorwaarden die gelden voor het gebruikmaken van de grond, worden nog niet door alle in dit onderzoek benaderde initiatiefnemers zo ervaren.

Door vier van de negen benaderde initiatieven wordt het bestemmingsplan, of dat wat er gaat gebeuren met de grond, als knelpunt gezien. Bij een van de initiatieven vormen de strenge regels, een belemmering om stadslandbouwactiviteiten te starten. Bij een ander initiatief hangt het voortbestaan mede af van bezwaarschriften van een buurman. Bij weer een ander initiatief is het veranderen van het bestemmingsplan een bedreiging, ook al moet de grond dan wel eerst verkocht worden. Bij een ander project is het probleem een tijdelijk contract voor het gebruik van de grond, en de plannen van de eigenaar om de grond te verkopen. Hierdoor is de toekomst van het project na de eerste twee jaar onzeker. De gemeente Arnhem heeft met de ondertekening van de agenda stadslandbouw aangegeven om ruimte te creëren voor stadslandbouw in bestemmingsplannen, en waar dat nodig is vergunningen te verstrekken (Stedennetwerk stadslandbouw, 2013).

Het gebrek aan inzicht bij beleidsmakers in wat er eigenlijk gebeurt op een stadslandbouwinitiatief en wat de effecten hiervan zijn op de deelnemers, wordt op één initiatief als knelpunt gezien. Volgens de initiatiefnemer hebben beleidsmakers van de gemeente weinig kennis over hetgeen er in de praktijk gebeurt (interview 1).

Met de beleidswijzigingen voor het zorg- en welzijnsbeleid wordt er ook op zorg veel bezuinigd. Dat betekent dat het tarief voor begeleiding voor mensen die zorg nodig hebben sterk daalt. Dit is een gevaar voor verschillende stadslandbouwinitiatieven (interview 1, interview 4). Dit betekent dat op de zorgboerderij waar verschillende groepen zorg krijgen de groepen groter worden, of er meer met vrijwilligers gewerkt moet worden. Dat terwijl kleinschaligheid juist gewaardeerd werd door zorgvragers (interview 4). Hiernaast zorgen deze bezuinigingen op de korte termijn dat sommige mensen niet meer kunnen werken op deze manier, in klein groepen, omdat de begeleider wellicht wegbezuinigd wordt. Volgens de geïnterviewde kost dit op lange termijn alleen maar meer geld, omdat de zorgvragers hun dagbesteding kwijtraken en in de toekomst daardoor nog meer zorg nodig zullen hebben (interview, 7).

Op één initiatief is het tot nu toe lastig om dagbesteding aan te bieden. Dit gebeurt nog niet, terwijl het wel de bedoeling was van de samenwerking met Presikhaaf bedrijven (interview 2). Bij een ander initiatief is er ontevredenheid over het proces van re-integratie, omdat mensen na één jaar weer weg moeten, terwijl deze mensen dan net een plek hebben gevonden waar zij het naar hun zin hebben. Het is voor deze mensen ook niet mogelijk om vrijwilligerswerk te blijven doen na hun jaar van re-integratie. Deze strenge procedure wordt door de geïnterviewde als negatief ervaren (interview 3).

Dat de gemeente straks meer wil doen met vrijwilligers, biedt voor het ene project mooie kansen, omdat er met behulp van vrijwilligers meer gedaan kan worden. Toch is het voor een ander initiatief een bedreiging, zoals bij een zorgboerderij. Het is belangrijk dat er een strenge selectie gemaakt wordt tussen potentiële vrijwilligers. Dit omdat de vrijwilliger moet passen op de plek en niet een extra last moet zijn, doordat er eigenlijk een extra deelnemer bij komt. Als er meer met vrijwilligers gewerkt moet worden kan het volgens de initiatiefnemer zo zijn dat er geen mogelijkheid meer is om deze selectie van vrijwilligers te handhaven (interview 1).

Het gebrek aan tijd is een ander knelpunt, want mensen hebben steeds minder tijd om in de tuin te werken. Dat maakt het lastig om de gemeenschappelijke taken uit te voeren en ook de eigen tuin goed bij te houden (interview 5, interview 9). Ook is het lastig om tijd te vinden om nieuwe initiatieven te kunnen organiseren en ondersteunen. Er moet tijd voor gevonden worden, maar dat is lastig; helemaal wanneer er door bezuinigingen minder personeel beschikbaar is (interview 3, interview 7).

Het oude economische denken wordt gezien als een knelpunt, omdat dit een smalle kijk geeft op waarde. Het oude economische denken kijkt alleen naar geld als waarde en niet naar de sociale en ecologische waarde. Omdat een nieuw economische denken in opkomst is, waarin ecologische en sociale waarden wel worden meegenomen, is het een beperking dat andere mensen, bedrijven of partners waarde wel als puur financieel beschouwen (interview 6).

Een belangrijke functie van enkele stadslandbouwinitiatieven is het aanbieden van educatie aan scholen. Hierbij vragen scholen steeds meer om maatwerk, een aangepast programma dat past bij de school. Het is tijdrovend om dit aan elke school aan te bieden. Daarnaast wordt het volgens een initiatiefnemer lastiger voor schoolklassen om naar een het stadslandbouwinitiatief te komen. Doordat veel ouders werken, wordt het steeds lastiger of onmogelijk om de kinderen naar de boerderij te brengen (interview 7).

Door één initiatiefnemer wordt als knelpunt genoemd dat beleidsmakers binnen de gemeente weinig kennis hebben over hetgeen gebeurt op een stadslandbouwinitiatief dat zorg aanbiedt en de dat dit op zorgvragers heeft (interview 1).

Bij bepaalde stadslandbouwinitiatieven is er het probleem van inbraak, waarbij gereedschap gestolen wordt of mensen in de schuurtjes overnachten. Dit is vervelend voor de mensen met een tuin die al veel moeite hebben om rond te komen.

Een ander probleem op één van de initiatieven is de veranderende doelgroep. Er komen steeds meer jonge, drukke mensen en gezinnen waarbij de tuin een soort achtertuin voor recreatie wordt en dat is niet de bedoeling (interview 9).

4.5 Kansen voor de toekomst van de stadslandbouwinitiatieven

Naast knelpunten voor stadslandbouw(initiatieven) werden er ook verschillende kansen benoemd. Een overzicht daarvan wordt hieronder beschreven.

Vijf van de negen benaderde initiatieven zien kansen in het uitbreiden van grond voor stadslandbouw. Op één van de initiatieven gaat het hierbij om het vergroten van de schuur, om meer koeien te kunnen houden (interview 8). Drie andere initiatiefnemers zien kansen om op andere stukken grond in Arnhem meer voedsel te produceren (interview 5; interview 6; interview 9). En een initiatiefnemer ziet kansen om het stuk grasland in de toekomst te verkleinen om op deze grond gewassen te gaan verbouwen, dit zou met de inzet van extra vrijwilligers plaats kunnen vinden (interview 2).

Een aantal initiatieven ziet kansen weggelegd in het aanbieden van re-integratie of dagbesteding aan groepen. Bij één project is er al overleg met Presikhaaf bedrijven geweest om dagbesteding aan te bieden, maar dit is tot nu toe nog niet gerealiseerd (interview 2). Op een ander initiatief gebeurt dit al en wordt de dagbesteding gezien als kans voor veel mensen die niet mee kunnen komen met de huidige arbeidsmarkt, waarbij ze toch een nuttige plek krijgen en kunnen werken aan regionale voedselvoorziening (interview 6). Op een ander initiatief werken momenteel mensen die bezig zijn met een re-integratie traject, en is dit in het verleden vaker gebeurd. Vanwege de positieve ervaringen hiermee, wordt het aanbieden van re-integratie plekken hier als kans voor de toekomst gezien (interview 7). Op één van de zorgboerderijen wordt al zorg aangeboden, maar wordt op dit moment ook gekeken of er mogelijkheden zijn om mensen die aan het begin van hun re-integratietraject staan een plek aan te bieden. Nadat deze mensen een tijd op de zorgboerderij hebben gewerkt, kunnen ze doorstromen naar een andere plek waar minder begeleiding nodig is (interview 1).

Een combinatie van landbouw en zorg zou een mogelijkheid kunnen zijn voor de toekomst van een aantal initiatieven. Deze plannen zijn niet concreet, maar werden wel benoemd als mogelijke kansen voor de toekomst. Zo zou er bij een uitbreiding van twee initiatieven meer werk komen en zouden mensen met een beperking of mensen die moeten re-integreren, of zorg nodig hebben hierbij ingeschakeld kunnen worden (interview 8; interview 9). Op een ander initiatief werd de toekomst van stadslandbouw gekoppeld aan zorg- en welzijnsactiviteiten, waarbij samenwerking met andere initiatieven en zorg- en welzijnsorganisaties van groot belang is (interview 4).

Bij twee initiatieven werd als kans genoemd dat er nieuwe verbindingen ontstaan en er netwerken gecreëerd worden door samen te werken met andere organisaties en instanties. Ook ontstaan er goede contacten in de buurt en bevordert het initiatief de sociale cohesie onder deelnemers van stadslandbouwinitiatieven en andere betrokkenen (interview 4; interview 5).

Bij verschillende initiatieven is al gebleken dat door het samenwerken met andere initiatieven en andere organisaties er meer bereikt kan worden, bijvoorbeeld doordat plannen samen uitgevoerd kunnen worden. Dit werd vervolgens door twee initiatieven als kans genoemd voor de toekomst, door samen te werken met verpleeghuizen en verzorgingshuizen, maar ook door samenwerking met andere initiatieven of organisaties kunnen er weer nieuwe ideeën en activiteiten ontstaan (interview 3; interview 4). Daarom is het van belang om betrokken te zijn in verschillende netwerken (interview 4).

Het opzetten van een regionale keten ‘van akker tot bakker’, werd door twee initiatiefnemers als kans genoemd. Door het creëren van zo’n keten in de regio, en de baksels vervolgens te verkopen, ontstaan er werkplekken waar ook mensen met een zorgvraag zouden kunnen werken (interview 4). Daardoor kunnen mensen in Arnhem een echt Arnhems brood kopen (interview 3).

Naast de genoemde kansen werden er nog veel andere kansen genoemd voor de toekomst van stadslandbouw. Er zijn verschillende ideeën hierover, zoals: het verder ontwikkelen van een horecavoorziening op het terrein (interview 3, interview 1); het benadrukken van de belevingswaarde van de natuur door wandel- of struinpaden te maken en Arnhem verder te profileren als groene stad (interview 3; interview 7; interview 8; interview 2); het koppelen van educatie aan stadslandbouw (interview 5); voedsel te gaan produceren voor het ziekenhuis (interview 6); jong en oud door elkaar mixen met bijvoorbeeld het maken van maaltijden (interview 4); meer te produceren voor de voedselbank (interview 5); het aanbieden van kookworkshops (interview 3). Een andere kans die door een initiatiefnemer werd genoemd, was gericht op het vergroten van de overlevingskansen door minder afhankelijk te worden van subsidies of van één bepaalde geldstroom (interview 7).

Meer informatie over de initiatieven die benaderd zijn tijdens dit onderzoek zijn te vinden in de profielen in appendix II. Hieronder wordt een samenvattende tabel met een overzicht van de kansen en knelpunten die door initiatiefnemers ervaren werden voor het initiatief waar ze betrokken bij zijn.

Tabel 2. Samenvatting gepercipieerde kansen en belemmeringen voor stadslandbouwinitiatieven

Gepercipieerde kansen stadslandbouwinitiatieven	Gepercipieerde knelpunten stadslandbouwinitiatieven
Uitbreiden van de grond (interview 2,5,6,8,9)	Een gebrek aan tijd, lastig om gemeenschappelijke taken te blijven doen en nieuwe activiteiten te organiseren (interview 3,5,7,9)
Het mogelijk aanbieden van dagbesteding (interview, 1,2,6,7)	Bezuinigingen, hierdoor wordt het lastig om nog voldoende begeleiding te kunnen bieden aan deelnemers die begeleiding nodig hebben (interview 1,4,7)
Een combinatie maken op het initiatief van landbouw en zorg, hierbij samenwerken met andere organisaties	(Bestemmings)plannen voor de grond, zorgen voor veel onzekerheid over wat er met de grond gaat

(interview, 4,8,9)	gebeuren (interview 6,3,2)
Samenwerken met andere organisaties, want dit zorgt voor nieuwe verbindingen en contacten en verhoogt de sociale cohesie, samen kan er ook meer bereikt worden (interview 4,5)	Strengere regelgeving maakt het lastig voor initiatiefnemers en deelnemers (interview 6, 9)
Het opzetten van een regionale brood keten met plekken voor mensen die re-integreren of een zorgvraag hebben (interview 3,4)	Het belang van vrijwilligers bij het nieuwe beleid, samen met de bezuiniging op personeel, maakt het misschien niet meer mogelijk om vrijwilligers streng te selecteren en passende vrijwilligers te vinden (interview 1)
Het opzetten van een horeca voorziening op het initiatief (interview 1,3)	Een gebrek aan kennis binnen de gemeente over stadslandbouwinitiatieven en wat er hierop gebeurt en wat de effecten hiervan zijn op deelnemers (interview 1)
Belevingswaarde toevoegen aan het landschap en aan de stad, Arnhem d.m.v. stadslandbouwinitiatieven als groene stad profileren (interview 2,3,7,8)	Het oude economische denken, sociale en ecologische waarden worden vaak niet erkent, terwijl deze van belang zijn op sommige stadslandbouwinitiatieven (interview 6)
Educatie aanbieden voor schoolklassen (interview 5)	Het is lastig om scholen te bereiken met educatie, en lastig om kinderen langs te laten komen (interview 7)
Voedsel produceren samen met mensen die re-integreren voor het ziekenhuis (interview 6)	Inbraken in de tuinen waarbij materialen gestolen worden (interview 9)
Jonge mensen die re-integreren of een zorgvraag hebben laten koken voor oude mensen, die samen een maaltijd kunnen eten waar ze elkaar ontmoeten (interview 4)	De veranderende doelgroep, heeft soms een ander idee bij de tuin en gebruikt het meer als achtertuin, wat niet de bedoeling is (interview 9)
(Meer) voedsel produceren voor de voedselbank (interview 5)	
Het aanbieden van kookworkshops (interview 3)	
Proberen om vanuit verschillende bronnen gesubsidieerd te worden, om de overlevingskans te vergroten (interview 7)	

5. Discussie

In dit hoofdstuk worden de bevindingen van het onderzoek besproken en vergeleken met het theoretisch raamwerk, de literatuur en elkaar. Eerst wordt de maatschappelijke context waarbinnen de veranderingen in het sociale domein plaatsvinden geschetst. Daarna worden deze ontwikkelingen vergeleken met de salutogene benadering uit hoofdstuk 2 en de bevindingen uit het resultatenhoofdstuk (hoofdstuk 4). Vervolgens worden enkele kansen en knelpunten die besproken zijn in het resultatenhoofdstuk, verder toegelicht. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met enkele sterke en zwakke punten van dit onderzoek.

5.1 Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving

De decentralisaties in het sociale domein vanaf 2015, zijn onderdeel van een brede maatschappelijke verandering waarin de verzorgingsstaat gedeeltelijk wordt afgebouwd en een participatiesamenleving wordt opgebouwd. Volgens de overheid is de verzorgingsstaat te duur en te bureaucratisch geworden. Een manier waarop dit voorkomen kan worden, is door op kleinere schaal te werken en dichterbij de burger (Gemeente Arnhem, 2013C). Omdat gemeenten geacht worden zorg goedkoper en dichterbij de burger aan te kunnen bieden, worden gemeenten vanaf 2015 verantwoordelijk voor veel taken op het gebied van zorg en welzijn. Een manier om de kosten in de hand te houden, is door burgers te stimuleren actief en zelfredzaam te zijn, zodat er minder snel aanspraak gemaakt wordt op diensten die door de overheid verstrekt en betaald moeten worden. Wanneer burgers zichzelf niet kunnen redden, kunnen ze hun sociale netwerk inschakelen voordat ze naar de overheid – in dit geval de gemeente – stappen (Gemeente Arnhem, 2014C). Wanneer mensen niet genoeg hebben aan hulp of ondersteuning die via het sociale netwerk geboden kan worden, zorgt de overheid middels een sociaal vangnet voor de nodige ondersteuning. Daarom betekent volgens premier Rutte de participatiesamenleving niet de afschaffing van de verzorgingsstaat (in: Putters, 2014).

Volgens Tonkens (2014A) heeft de verschuiving naar een participatiesamenleving te maken met de machteloosheid die mensen ervoeren in de verzorgingsstaat. Deze machteloosheid werd veroorzaakt door grootschalige formele verbanden, zoals grote organisaties, politiek en bedrijven; die de basis zijn waarop de verzorgingsstaat is gebouwd. Doordat deze moeilijk te beïnvloeden zijn, is er wantrouwen gekomen jegens deze formele verbanden. In plaats van te vertrouwen op deze grote formele organisaties, zijn burgers de beweging gaan maken naar kleinschalige, informele organisaties en verbanden. Dit is waar de participatiesamenleving op gegrondvest is, namelijk het wantrouwen in het formele en het vertrouwen in het informele (Tonkens, 2014A). Een gevolg van deze verandering is dat, door het kleinschalige en informele karakter van de participatiesamenleving, een gelijke behandeling en gelijke kwaliteit voor alle burgers niet meer gegarandeerd kan worden. Dat brengt het risico met zich mee dat de bevolking wil dat de overheid deze taken weer op zich neemt om iedereen een gelijke behandeling te kunnen bieden (van Houwelingen, Boele & Dekker, 2014). Want aan de ene kant hecht de overheid waarde aan toegankelijkheid en kwaliteit van voorzieningen die aangeboden worden, maar anderzijds controleert de overheid dit straks niet meer. Om het kwaliteitsverschil van zorg te kunnen bewaken, had de overheid dit in de verzorgingsstaat formeel geregeld, zodat mensen recht op zorg hebben en niet afhankelijk zijn van hun naaste (Tonkens, 2014B).

5.2 Gemeentelijk beleid, salutogenese en de praktijk van stadslandbouw

De geïnterviewde beleidsmakers vinden het belangrijk dat het beleid mensen stimuleert om zelfredzaam te zijn en gericht is op het activeren van mensen in de samenleving. Het doel van het nieuwe beleid is dan ook: mensen en organisaties activeren en in hun kracht zetten. Dat mensen meer zelfredzaam worden, wordt volgens Tonkens (2014A) gestimuleerd doordat mensen niet meer gelijk met hun problemen naar de overheid stappen, maar moeten aankloppen bij familie of burens. Mensen zullen aan hun eigen sociale netwerk pas hulp vragen wanneer het ook echt nodig is. Dat is volgens Tonkens (2014A) anders wanneer ze hulp kunnen vragen bij een grote instelling als de overheid. Ook bij deze ontwikkeling worden mensen dus aangewezen op informele zorg, wat hen stimuleert om zelfredzaam en actief te zijn.

In hoofdstuk twee is de salutogene benadering uitgelegd. Deze benadering is er, net als het gemeentelijk beleid, op gericht mensen in hun eigen kracht te zetten, om ze zo gezonder te laten leven. De verschuivingen van het beleid en de interventies in de verzorgingsstaat die in Nederland gaande zijn, zijn te vergelijken met het voorbeeld dat Eriksson en Lindström (2008) aanhalen over de mensen die bij een tegenslag in de rivier vallen. Deze mensen kunnen op verschillende manieren worden gered. Dit kan door het werpen van reddingsboeien of het plaatsen van netten in het water, of zelfs door een hek om de rivier te bouwen, waardoor mensen minder snel in de rivier zullen vallen. Maar volgens Antonovsky, is het beter om niet allerlei dure interventies in te zetten om deze mensen te redden. Het is beter als mensen leren zwemmen, zodat ze geen hulp nodig hebben wanneer ze in de rivier vallen (Eriksson & Lindström, 2008). Dit is vergelijkbaar met datgene wat er in Nederland gebeurt bij de decentralisaties van de zorg. Hier worden mensen allereerst gestimuleerd om hun eigen kracht in te zetten. Daarvoor zijn echter wel bepaalde middelen nodig. Want nog niet iedereen kan momenteel zichzelf redden. Mensen moeten leren hoe ze zichzelf kunnen redden, welke bronnen ze daarvoor aan moeten boren en hoe ze dit kunnen doen (Vaandrager & Koelen, 2011). Als mensen niet weten hoe ze moeten zwemmen, zal de overheid nog steeds veel mensen moeten redden. Daarom is het belangrijk dat de overheid mensen handvatten kan geven zodat mensen hun eigen vaardigheden en eigenschappen herkennen en in gaan zetten en zo beter met stressvolle situaties om kunnen gaan. De overheid moet daarom mensen helpen hun eigenschappen en vaardigheden te leren herkennen. Hiernaast moeten mensen ook geholpen worden om hun eigenschappen en vaardigheden in te zetten voor hun eigen gezondheid. Voor sommige mensen is het onmogelijk om zichzelf te redden, daarom zal de overheid deze mensen ondersteuning blijven bieden (Gemeente Arnhem, 2013A). De mensen die echt zorg en ondersteuning nodig hebben, moeten deze dus kunnen krijgen.

Op de benaderde stadslandbouwinitiatieven wordt op verschillende manieren gewerkt aan het versterken van de gezondheid. Het werken in de tuin zorgt voor ontspanning en het verminderen van stress onder de deelnemers. Dit verhoogt het welzijn, waardoor mensen beter met stressvolle situaties om kunnen gaan (Hassink et al., 2011). Tevens ontstaan er sociale contacten tussen deelnemers en werken ze samen in de tuin, wat de samenhang tussen deze personen verhoogt. Op een stadslandbouwinitiatief worden zowel interne hulpbronnen, zoals positieve levenservaringen en zelfvertrouwen, als externe hulpbronnen, zoals de groene omgeving waarin gewerkt wordt, gebruikt (Vaandrager & Koelen, 2011). Op de initiatieven waarbij ook dagbesteding aangeboden wordt voor mensen met een zorgvraag of mensen die een re-integratie traject volgen, worden de deelnemers gestimuleerd om datgene te doen wat ze kunnen en wordt er niet in de eerste plaats naar hun beperkingen gekeken. Doordat

mensen zelf ook zien dat ze bepaalde eigenschappen of vaardigheden hebben en deze kunnen inzetten, verhoogt dit hun zelfvertrouwen. Daardoor kunnen ze beter met stressvolle situaties omgaan. Naast dat deze deelnemers meer zelfvertrouwen en eigenwaarde opbouwen, worden ze ook vaak fysiek sterker door de aard van het werk dat in de tuin gedaan wordt. Dus op stadslandbouwinitiatieven ligt de focus ook op de eigen kracht van mensen, worden er vaak nieuwe sociale contacten gelegd en wordt de gezondheid voor deze mensen bevorderd.

Naast dat de kenmerken van de aard van het werk op een stadslandbouwinitiatief aansluit op het gemeentelijk beleid, worden op verscheidene stadslandbouwinitiatieven concrete kansen gezien, zoals het aanbieden van een horecavoorziening of het opzetten van een regionale broodketen. Hiernaast zijn er verschillende projecten die aangeven re-integratie of dagbesteding aan te willen bieden. Vanuit de Participatiewet wordt gekeken naar de perspectieven die er op deze trajecten zijn voor een baan. Wanneer er geen perspectief is op een baan, kan er ook geen re-integratietraject gestart worden. Door het aanbieden van een horecafunctie, of het opstarten van een hele productieketen, inclusief een bakkerij, komen er wellicht weer kansen op de arbeidsmarkt, en kunnen deze trajecten toch gestart worden samen met mensen die re-integreren of een zorgvraag hebben. Verder zou re-integratie ook een eerste stap kunnen zijn om bepaalde vaardigheden te leren, waarna iemand door kan stromen naar een volgende plek, waar misschien meer arbeidsmarktperspectief is. Op één van de benaderde initiatieven gaat op soortgelijke manier gewerkt worden.

Eén van de beleidsmakers vindt het lastig inschatten of de doelstellingen van het beleid daadwerkelijk behaald zullen worden. Stadslandbouw zou mogelijk een middel kunnen zijn om de beoogde doelstellingen te behalen, doordat deelnemers van een stadslandbouwinitiatief actief deelnemen aan de maatschappij. Hiernaast kunnen mensen door een dagbesteding op de zorgboerderij soms weer thuis gaan wonen of langer thuis blijven wonen.

De manier van werken op een stadslandbouwproject sluit dus aan bij de doelstellingen die de gemeente Arnhem heeft gesteld in het stimuleren van de zelfredzaamheid van mensen (Gemeente Arnhem, 2013A; Gemeente Arnhem, 2014C). Ook sluit het aan bij salutogenese, omdat mensen worden gestimuleerd om hun eigen hulpbronnen in te zetten waardoor ze hun gezondheid bevorderen (Vaandrager & Koelen, 2011). Hiernaast participeren mensen in de maatschappij door deel te nemen aan een stadslandbouwproject, wat de gemeente wil stimuleren (Gemeente Arnhem 2013A; Gemeente Arnhem, 2014B; Gemeente Arnhem 2014C). Toch zal het deelnemen aan een stadslandbouwinitiatief niet voor iedereen een goede oplossing zijn. Het is namelijk wel belangrijk dat mensen het leuk vinden om in de tuin te werken. Voor de groep mensen die hier plezier aan beleven kan het echter een manier zijn om zich verder te ontwikkelen, op een manier die aansluit bij de doelstellingen van de gemeente.

5.3 Bezuinigingen

Een belangrijk argument waarop de overheid de decentralisaties en de verschuivingen naar een participatiestaat baseert, is dat de verzorgingsstaat te duur is geworden. Daarom worden mensen in de participatiesamenleving gestimuleerd om ten eerste zichzelf te redden en daarnaast te steunen op gratis vormen van ondersteuning zoals mensen uit hun eigen netwerk of andere gratis voorzieningen. Het vertrouwen wordt hierbij van formele organisaties naar informele voorzieningen en initiatieven verplaatst (Tonkens, 2014A). Wanneer de ondersteuning en zorg die op een informele manier geboden kan worden, door bijvoorbeeld het sociale netwerk

of andere gratis voorzieningen, niet voldoende is, kunnen mensen aanspraak maken op zorg en ondersteuning van de overheid. Maar de bezuinigingen die samengaan met de decentralisaties, hebben een grote invloed op het zorgaanbod. Zorgaanbieders moeten tegen een lager tarief zorg aan gaan bieden. Dit betekent dat er personeel wegbezuinigd wordt en dat de begeleiding aangeboden moet worden voor grotere groepen deelnemers. Hiernaast veroorzaakt de vergrijzing in Nederland een grotere groep oudere mensen die veel zorg nodig hebben (van der Horst et al., 2010; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2014). De vraag is of er met een krimpend personeelsbestand en een grotere behoefte aan zorg, nog voldoende kwalitatieve zorg geleverd kan worden. Dit is een knelpunt voor beleidsmakers, doordat zij moeten zorgen dat iedereen de zorg krijgt die nodig is voor een kleiner budget. Dit is ook een bedreiging voor verschillende stadslandbouwinitiatieven waar zorg aangeboden wordt, doordat de kans bestaat dat begeleiders wegbezuinigd worden en deelnemers minder of geen intensieve begeleiding meer kunnen krijgen. De bezuiniging kan zo op de korte termijn geld opleveren, maar als cliënten niet meer terecht kunnen bij hun dagbesteding op een (zorg)boerderij, dan gaan deze cliënten op den duur meer geld kosten, doordat ze volgens geïnterviewden terug zullen vallen in oude gewoonten en niet meer het zinvolle werk kunnen doen op de boerderij. Dit zal vooral voor de uitvoering van de Wmo een uitdaging worden, omdat het lastig wordt voldoende begeleiding te bieden aan mensen die zorg nodig hebben, maar het laat ook de andere beleidsterreinen niet ongemoeid.

5.4 Vrijwilligers

Mensen die een uitkering ontvangen worden verplicht om, wanneer mogelijk, een tegenprestatie te leveren door vrijwilligerswerk te gaan doen. Deze mensen blijven door het doen van vrijwilligerswerk actief in de maatschappij en kunnen zinvolle werkzaamheden verrichten, wat een positieve invloed heeft op de gezondheid (Hassink & Oomen, 2006, p.118). Het wordt echter als een uitdaging gezien om al deze mensen een passende plek te laten vinden. Een andere geïnterviewde ziet het juist als uitdaging om voldoende vrijwilligers te krijgen. Er is bij één stadslandbouwinitiatief vraag naar extra vrijwilligers, om met behulp van vrijwilligers meer gewassen te kunnen verbouwen, dit kan bijvoorbeeld gebruikt worden voor productie voor de voedselbank. Op een ander initiatief wordt gevreesd dat de kwaliteit van begeleiding en zorg omlaag gaat wanneer er meer gebruik gemaakt wordt van vrijwilligers, in plaats van professionele krachten. Dus voor sommige mensen wordt het vinden van geschikte vrijwilligers als een knelpunt gezien, terwijl het voor anderen een uitdaging is om voor de vele potentiële vrijwilligers werk te vinden. Het vinden van vrijwilligers en passende plekken voor vrijwilligers wordt door beleidsmakers van de Participatiewet en informele zorg, en de Wmo als een uitdaging gezien. Terwijl het kansen kan bieden voor het armoedebeleid om meer op vrijwilligers te leunen.

Een knelpunt dat door initiatiefnemers werd ervaren, is een gebrek aan tijd. Het gebrek aan tijd is een probleem bij de verschillende stadslandbouwinitiatieven, doordat tuinieren tijd kost en mensen steeds drukker zijn. Veel mensen kunnen daardoor minder tijd investeren in het (samen)werken in de tuin. Deze trend wordt ook breder in de samenleving waargenomen. Putters (2014) schrijft dat mensen vaak bereid zijn tot het doen van vrijwilligerswerk, maar dat er een spanning ontstaat tussen de bereidheid van mensen en de tijdsdruk die mensen ervaren in deze moderne samenleving. Ook waarschuwt Tonkens, Verplanke, Duyvendak & Bochove (2014) dat de inzet van vrijwilligers niet altijd vlekkeloos verloopt, omdat er bijvoorbeeld spanningen kunnen ontstaan tussen professionele krachten en vrijwilligers. Het is daarom van belang dat het inzetten van meer vrijwilligers

op een goede manier gefaciliteerd wordt. En dit zal ook tijd en geld gaan kosten. Van Houwelingen et al. (2014) beschrijven de frictie die ontstaat tussen de verwachtingen van de participatiesamenleving, omdat mensen werken voor hun inkomen, maar zich tegelijkertijd moeten inzetten voor burgerparticipatie. Volgens Van Houwelingen et al. (2014) wordt deze spanning ook in Groot-Brittannië ervaren, waar de tijdsdruk die mensen ervaren in de moderne samenleving op gespannen voet staat met de verwachtingen van de overheid van mensen om meer vrijwilligerswerk te gaan doen. Net als in Groot-Brittannië wordt in Duitsland vrijwilligerswerk ook gestimuleerd. Dit wordt de *Bundesfreiwilligendienst (BFD)* genoemd. Dit duurt veelal een jaar en vindt vaak plaats in de zorg- en welzijnssector. Dit zou volgens Tonkens et al. (2014, p.141) in Nederland ook het overwegen waard zijn. Nederland is niet het enige land dat de beweging maakt richting een participatiesamenleving, en kan daarom leren van hoe andere landen omgaan met spanningen die hierbij gepaard gaan.

5.5 Burgerinitiatieven

Er is momenteel nog veel regelgeving die als belemmerend wordt ervaren door initiatiefnemers. De gemeente zou deze barrières volgens de initiatiefnemers weg kunnen halen. Hiernaast is er bij bepaalde initiatieven nog onzekerheid over het gebruik van de grond, waar de gemeente volgens hen meer duidelijkheid over kan geven. Ook zou de gemeente stadslandbouwinitiatieven die graag uit zouden willen breiden kunnen faciliteren door een geschikt stuk grond toe te wijzen voor deze projecten en waar nodig het bestemmingsplan van de grond te wijzigen. Op deze extra plekken kunnen volgens initiatiefnemers zorg en/of re-integratietrajecten aangeboden worden en kan voedsel geproduceerd worden voor een bepaald doel. Eén initiatiefnemer noemde als voorbeeld om weer voedsel te gaan produceren voor het ziekenhuis in Arnhem, omdat de keuken daar niet meer gebruikt wordt. Dit kan interessant zijn voor zowel de uitvoering van de Jeugdwet, de Wmo en de Participatiewet en informele zorg.

Van Houwelingen et al. (2014, p. 232) bevestigen dat overheden bekritiseerd worden vanwege hun regelgeving, want er zijn veel klachten te vinden over een bemoeizuchtige overheid die het burgers lastig maakt om nieuwe initiatieven te starten. Maar aan de andere kant stellen ze dat de overheid bekritiseerd wordt wanneer regels niet gehouden worden, of er uitzonderingen op de regels gemaakt worden. In verschillende interviews kwam terug dat de gemeente burgerinitiatieven, zoals stadslandbouwinitiatieven wil faciliteren. Zo is volgens een beleidsmaker stadslandbouw, naast andere initiatieven, een middel om mensen aan elkaar te verbinden. Stadslandbouw en andere voorbeelden van sociaal ondernemerschap, sluiten volgens deze beleidsmaker aan bij concepten als zelfredzaamheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Dit werd ook door initiatiefnemers tijdens interviews op stadslandbouwinitiatieven verteld. Er worden nieuwe netwerken gevormd en de sociale cohesie in een wijk versterkt. Volgens de beleidsmaker kan de gemeente helpen om dit soort projecten te faciliteren. In de kadernota staat namelijk beschreven dat de gemeente kijkt hoe burgerinitiatieven die de sociale samenhang in een wijk vergroten, ondersteund kunnen worden. (Gemeente Arnhem, 2013A). Daarnaast heeft de gemeente Arnhem door het ondertekenen van de agenda stadslandbouw toegezegd deze projecten te faciliteren en daarmee ook ruimte te creëren door hier rekening mee te houden in de bestemmingsplannen (Stedennetwerk stadslandbouw, 2013).

Volgens een beleidsmaker is het faciliteren van dit soort projecten lastig in de praktijk te brengen, omdat de regelgeving van de gemeente niet op dit soort projecten ingesteld is. Tevens hebben beleidsmakers het druk met het realiseren van het beleid, in het bijzonder bij deze transitie. Door het gebrek aan tijd hebben beleidsmakers geen kans om zich in allerlei burgerinitiatieven te verdiepen. Uit interviews blijkt ook dat de helft van de geïnterviewde beleidsmakers geen kennis had over stadslandbouwinitiatieven in Arnhem in relatie tot zorg en welzijn. Een initiatiefnemer van een stadslandbouwproject ervaart het als belemmering dat beleidsmakers niet altijd weten wat er zich in de praktijk afspeelt op een stadslandbouwinitiatief. Hiernaast wordt het volgens een beleidsmaker door de bezuinigingen moeilijker om de focus van het beleid te verleggen naar het ondersteunen van nieuwe initiatieven

5.6 Waarde creatie

Een andere belemmering die door zowel een beleidsmaker als een initiatiefnemer ervaren wordt, is de manier waarop er in de huidige economie naar waarde wordt gekeken. Er wordt gekeken naar economische waarde, maar niet naar de ecologische of sociale waarde die toegevoegd kan worden in een project of aan een product. Niet iedereen kan meekomen in een economie waar alles draait om financiële waarde, en daarmee ook om efficiëntie en grootschaligheid. Stadslandbouwinitiatieven zijn meestal kleinschalig en er wordt gekeken naar andere manieren waarop waarde wordt toegevoegd aan producten, waardoor deze producten rendabel zijn. Zo wordt er bijvoorbeeld aan mensen met een zorgvraag of mensen die niet mee kunnen komen op de arbeidsmarkt een plek geboden. Maar de waarde die deze mensen toevoegen en dat deze mensen kunnen participeren in de samenleving wordt vaak niet gewaardeerd. Veel bedrijven en organisaties erkennen deze waarde niet, doordat de focus hierbinnen nog ligt op het oude economische denken. Hierdoor is het lastig om met initiatieven zoals stadslandbouwprojecten samen te werken. Janssen en Jonker (2014) beschrijven dat dit onderdeel is van een bredere ontwikkeling die gaande is in de maatschappij. Bij deze ontwikkeling wordt op een nieuwe manier gedacht en gewerkt, er wordt in de nieuwe economie volgens hen gewerkt met nieuwe business modellen (NBM), waarbij er niet alleen naar economische, maar ook naar sociale en ecologische waarden wordt gekeken. Wanneer er wel op deze manier naar waarde wordt gekeken kan het interessant zijn voor initiatieven die zorg aanbieden, re-integratietrajecten aanbieden, of producten verkopen. Dit kan daarom interessant zijn voor de uitvoering van de Wmo, Jeugdwet, Participatiewet, maar ook voor het armoedebeleid en informele zorg.

Gemeenten herkennen deze ontwikkeling, maar voor hen is het vaak nog lastig om hierbij een goede faciliterende rol te spelen (Janssen & Jonker, 2014). In Groot-Brittannië is er al een wet aangenomen die concurrentie tussen kleinschalige bedrijven of initiatieven met grootschalige bedrijven mogelijk moet maken. Deze wet is de *Social Value Act*. In de contractering en samenwerking met bedrijven en organisaties wordt door deze *Social Value Act* niet alleen gekeken naar hoe goedkoop en efficiënt een bedrijf een dienst kan leveren, maar wordt ook gekeken naar de toegevoegde sociale en ecologische waarde voor het gebied waarin het bedrijf of de organisatie staat. Wanneer een kleinschalig initiatief normaliter niet zou kunnen concurreren met een groot bedrijf, is dit nu wel mogelijk mits er sociale en ecologische waarden worden toegevoegd door dit initiatief (British Parliament, 2012, Tonkens et al., 2014). Volgens Tonkens is deze wet ook interessant voor Nederland, doordat gemeenten veel zorg moeten gaan aanbesteden (Tonkens et al., 2014), en gemeenten nieuwe burgerinitiatieven een kans willen geven.

5.7 Samengevat

De overheid wil dat mensen meer participeren in de maatschappij en minder leunen op hulp van de overheid. De overheid moet daarvoor mensen de nodige middelen geven zodat ze zichzelf kunnen redden en kunnen participeren in de maatschappij. Stadslandbouwinitiatieven kunnen plekken zijn voor mensen die willen participeren in de stad door te tuinieren met andere deelnemers, zorg nodig hebben of willen re-integreren. Het blijft echter een uitdaging om met een klein budget mensen de nodige zorg te bieden. Daarom zal de gemeente meer met vrijwilligers moeten gaan werken, al is dat lastig met de tijdsdruk die veel mensen ervaren in de samenleving. Hiernaast hebben vrijwilligers bij de taken die ze uitvoeren vaak begeleiding nodig van professionals. Voor de gemeente is het vaak lastig om in te spelen op burgerinitiatieven zoals stadslandbouw, doordat de regelgeving en de manier van werken binnen de gemeente niet aansluit op de vaak integrale benadering van burgerinitiatieven. Bij verschillende beleidsmakers is nog weinig kennis over nieuwe initiatieven. Sociale en ecologische waarden die stadslandbouwprojecten naast financiële waarde toevoegen, worden nog niet altijd erkend door onder andere de gemeente.

5.8 Sterke en zwakke punten onderzoek

Voor dit onderzoek zijn interviews gedaan met zowel beleidsmakers als initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten. Op deze manier wordt er een beeld weergegeven in dit onderzoek waarbij beide partijen gehoord zijn.

De bevindingen zijn geanalyseerd aan de hand van de literatuur. De bevindingen kwamen vaak ook overeen met hetgeen in de literatuur gevonden is, wat de betrouwbaarheid van het onderzoek vergroot.

In dit onderzoek is slechts een aantal stadslandbouwprojecten in Arnhem benaderd. Maar bij de selectie hiervan is gekeken naar de aard en activiteiten van het initiatief om zo een brede groep aan initiatieven te benaderen, en een afspiegeling te krijgen van de verschillende initiatieven die er zijn.

Voor elk onderzocht beleidsterrein is één beleidsmaker geïnterviewd. Het zou kunnen zijn dat deze persoon niet alle beleidsmakers representeert die actief zijn op een bepaald beleidsveld en dat andere beleidsmakers andere kansen en knelpunten zouden noemen in een interview.

Vanwege de beperkte tijd voor dit onderzoek zijn zorgaanbieders en organisaties die actief zijn bij de uitvoering van het beleid op het gebied van zorg en welzijn niet benaderd. Als deze actoren ook betrokken worden en wanneer zij de kansen en knelpunten zouden benoemen die zij ervaren als het gaat om stadslandbouw en zorg en welzijn, dan zou er een nog completer beeld geschetst kunnen worden van de mogelijkheden van stadslandbouw.

6. Conclusie en aanbevelingen

6.1 Conclusie

Met de transities in het sociale domein vindt er een verschuiving plaats van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving. Hierin worden mensen gestimuleerd om hun eigen kracht in te zetten en zo veel mogelijk zelfredzaam te zijn. Wanneer iemand zichzelf niet kan redden, zal deze persoon binnen het eigen sociale netwerk om steun moeten vragen. Wanneer deze steun onvoldoende geboden kan worden binnen dit netwerk, zal de gemeente de nodige zorg verstrekken. In de salutogene benadering wordt benadrukt dat mensen moeten herkennen hoe ze zelfredzaam kunnen zijn en welke eigenschappen en of vaardigheden ze hiervoor kunnen inzetten. Het is dus belangrijk dat de gemeente mensen helpt om dit te ontdekken en in te kunnen zetten.

Beleidsmakers binnen het sociale domein zien vier uitdagingen: met weinig geld en weinig tijd proberen de beoogde doelen te behalen. Daarnaast is het een uitdaging om ervoor te zorgen dat alle mensen die zorg nodig hebben die zorg ook krijgen. Tevens is het belangrijk dat mensen en organisaties aan elkaar worden verbonden, en de betrokkenheid tussen burgers vergroot wordt. Zodat er een gemeenschappelijk gedragen verantwoordelijkheidsgevoel is onder burgers die zich inzetten in de maatschappij. Ook wordt het belangrijk gevonden dat het beleid van de verschillende beleidsterreinen op elkaar afgestemd wordt, zodat er meer samenwerking ontstaat wat het voor de gemeente makkelijker maakt om vanuit verschillende beleidsterreinen burgerinitiatieven te ondersteunen door een faciliterende rol te spelen.

Mensen die meewerken op een stadslandbouwinitiatief zijn actief in de maatschappij, gebruiken hun eigen kracht en bouwen nieuwe sociale contacten op. Dit verhoogt hun welzijn en soms ook hun fysieke gezondheid, waardoor deelnemers minder snel ziek worden of ondersteuning zullen vragen van de gemeente. Er worden kansen gezien om meer zorg- en/of re-integratietrajecten aan te bieden op de stadslandbouwinitiatieven. Hiernaast kunnen sommige van deze projecten een plek bieden aan vrijwilligers, waardoor er meer voedsel verbouwd kan worden. Voor zowel mensen met een zorgvraag als mensen zonder een zorgvraag, heeft stadslandbouw positieve effecten op de (geestelijke) gezondheid, want werken in het groen doet goed en tuinieren is ontspannend.

Uit de literatuur en uit de gesprekken met zowel de beleidsmakers als de initiatiefnemers van stadslandbouwprojecten, blijkt dat stadslandbouw aansluit bij de visie van de gemeente Arnhem 'Naar een Veerkrachtige Samenleving'. Stadslandbouw kan ingezet worden om de doelen op het gebied van zorg en welzijn voor de gemeente te bereiken. Door meer gebruik te maken van stadslandbouwinitiatieven in de uitvoering van het zorg- en welzijnsbeleid blijven de kansen van stadslandbouw niet langer onderbenut.

6.2 Aanbevelingen gemeente Arnhem

- De gemeente zou meer kunnen investeren in het vergaren van kennis over burgerinitiatieven zoals stadslandbouw, want deze initiatieven kunnen de gemeente helpen hun beleidsdoelen te verwezenlijken. De gemeente kan kijken naar wat stadslandbouw kan betekenen voor de gemeente, want stadslandbouwprojecten kosten niet alleen geld, ze besparen geld en kunnen bezuinigingen opleveren.

- Een bundeling van kennis over stadslandbouw en budgetten binnen de verschillende beleidsterreinen van de gemeente kan het resultaat van stadslandbouwinitiatieven versterken, doordat deze initiatieven integraal zijn en aan meer dan één beleidsveld een bijdrage kunnen bieden.
- Stadslandbouw zou door de gemeente gebruikt kunnen worden als een model waarin verschillende partijen samenwerken, om de doelstellingen in het sociale domein te behalen.
- De gemeente zou meer samen kunnen gaan werken met uitvoerende organisaties en burgerinitiatieven, zoals binnen het armoedebeleid gebeurt, om zo nieuwe verbindingen te leggen en ideeën uitvoerbaar te maken die gelieerd zijn aan de doelstellingen van de verschillende sociale beleidsvelden.
- De gemeente Arnhem zou stadslandbouwinitiatieven kunnen faciliteren. De uitvoerende taken blijven uitgevoerd worden door de deelnemers van de stadslandbouwinitiatieven, maar de gemeente kan hiervoor de randvoorwaarden creëren.
- De gemeente zou flexibeler kunnen zijn in de regelgeving rondom stadslandbouw. Bestemmingsplannen zouden kunnen worden gewijzigd en regels versoepeld, om zo een stadslandbouwinitiatief de ruimte te geven.

6.3 Aanbevelingen initiatiefnemers

- Het is belangrijk dat initiatiefnemers zich verdiepen in het beleid van de gemeente en kunnen zien of, en op welke manier, het stadslandbouwproject hier een aanvulling op zou kunnen zijn.
- Het is belangrijk om de verbinding te zoeken met de gemeente, zodat er binnen de gemeente duidelijk is wat een bepaald stadslandbouwinitiatief doet en hoe dit eventueel een aanvulling kan zijn bij de uitvoering van het gemeentelijk beleid op het gebied van zorg en welzijn.
- Denk niet wanneer komt de gemeente naar mij toe, maar wees pro-actief en stap zelf naar de gemeente toe; niet alleen initiatiefnemers hebben het druk, de ambtenaren zijn ook druk.
- Communiceer (toekomst)plannen naar andere partijen en organisaties. Samen is het makkelijker om tot uitvoering van ideeën te komen en iets te bereiken dan als stadslandbouwinitiatief alleen.

6.4 Aanbevelingen onderzoek

- Verder onderzoek zou gedaan kunnen worden naar verschillende initiatieven die zorg of re-integratie aanbieden waarbij de effecten van een dagbesteding op een stadslandbouwinitiatief gemeten kunnen worden.
- Er kan onderzoek gedaan worden naar potentiële verschillen van dagbesteding binnen een zorginstelling en dagbesteding op een stadslandbouwinitiatief.
- Er kan onderzocht worden in hoeverre stadslandbouw kansen biedt in het verkleinen van de kloof tussen kansarme en kansrijke groepen mensen in de stad.

Referentielijst

- Antonovsky, A. (1996). The salutogenic model as a theory to guide health promotion. *Health Promotion International*, 11, 11-18. Geraadpleegd op: <http://heapro.oxfordjournals.org/content/11/1/11.full.pdf+html>
- Berg, B.L. & Lune, H. (2012). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- Bowling, A., & Ebrahim, S. (2005). *Handbook of health research methods: investigation, measurement and analysis*. McGraw-Hill International.
- British Parliament. (2012). *Public Services (Social) Value act 2012*. Geraadpleegd op: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/3/enacted>
- Bronsveld, C. (2014). *Onze oogst: Sociale effecten van Rotterdamse stadslandbouwprojecten*. Rotterdam, Nederland: Trichis.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2014). *Bijna zes op de tien 80-plussers maakt gebruik van langdurige zorg*. Geraadpleegd op: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/gezondheid-welzijn/publicaties/artikelen/archief/2014/2014-4163-wm.htm>
- Elings, M. (2011). 'Effecten van zorglandbouw. Wetenschappelijk onderzoek naar de meerwaarde van zorgboerderijen voor cliënten'. Zegveld:Taskforce Multifunctionele Landbouw. Geraadpleegd op: <http://multifunctionelelandbouw.net/content/publicaties-6>
- Eriksson, M., & Lindström, B. (2008). A salutogenic interpretation of the Ottawa Charter. *Health promotion international*, 23(2), 190-199. Geraadpleegd op: <http://heapro.oxfordjournals.org/content/23/2/190.full>
- Gemeente Arnhem. (2013). *Kadernota de Veerkrachtige Samenleving Arnhem*. Geraadpleegd op: http://www.arnhem.nl/Wonen_en_leven/Zorg_en_welzijn/Naar_een_veerkrachtige_samenleving/Nieuws/Gemeenteraad_stelt_Kadernota_vast
- Gemeente Arnhem. (2013). *Kadernota De Veerkrachtige Samenleving Arnhem: Bijlage 1B: Transitie Awbz-Wmo*. Geraadpleegd op: http://www.arnhem.nl/Wonen_en_leven/Zorg_en_welzijn/Naar_een_veerkrachtige_samenleving/Nieuws/Gemeenteraad_stelt_Kadernota_vast
- Gemeente Arnhem. (2013). *Kadernota de Veerkrachtige Samenleving Arnhem: Bijlage Decentralisatie Jeugdzorg: feiten en cijfers*. Geraadpleegd op: http://www.arnhem.nl/Wonen_en_leven/Zorg_en_welzijn/Naar_een_veerkrachtige_samenleving/Nieuws/Gemeenteraad_stelt_Kadernota_vast

- Gemeente Arnhem. (2013). *Naar een veerkrachtige stad! Uitvoeringsagenda Armoedebeleid 2013-2014*. (Documentnummer 2013.0.070.283). Geraadpleegd op: http://www.arnhem.nl/Wonen_en_leven/Zorg_en_welzijn/Naar_een_veerkrachtige_samenleving/Achtergrondinformatie/Arnhem/130708_Armoedeagenda.pdf.
- Gemeente Arnhem. (2013). *Nota Passend Onderwijs in de regio Arnhem*. (Documentnummer: 2013-09-01301 en 2013.0.114.462)
- Gemeente Arnhem. (2013). *Staat van de Stad*. Afdeling informatievoorziening, team onderzoek en statistiek. Geraadpleegd op: http://www.arnhem.nl/Politiek_en_organisatie/Onderzoek_en_cijfers/Publicaties/Staat_van_stad_en_wijken
- Gemeente Arnhem. (2013). *Uitvoeringsplan Informele Zorg Arnhem 2013-2015 : Bijlage 2*. (Documentnummer: 2013.0.057.360) Geraadpleegd op: <http://arnhem.notudoc.nl/cgi-bin/collegebericht.cgi/action=view/id=36684>
- Gemeente Arnhem. (2014). *De transitie naar een veerkrachtig Arnhem: Concept BELEIDSPLAN Jeugd & Wmo 2015-2016*. (Documentnummer 2014.0.080.185.)
- Gemeente Arnhem. (2014). *Uitvoeringsplan Participatie: De Veerkrachtige Samenleving Arnhem 2015-2016*. Geraadpleegd op: http://www.arnhem.nl/Wonen_en_leven/Zorg_en_welzijn/Naar_een_veerkrachtige_samenleving/Decentralisatie_Participatiewet
- Gemeente Arnhem. (2014). *Uitvoeringsplan Wmo 2015: De Veerkrachtige Samenleving Arnhem 2015-2016*. Geraadpleegd op: http://www.arnhem.nl/Wonen_en_leven/Zorg_en_welzijn/Naar_een_veerkrachtige_samenleving/Decentralisatie_AWBZ_Nieuwe_Wmo
- Hale, J., Knapp, C., Bardwell, L., Buchenau, M., Marshall, J., Sancar, F., & Litt, J. S. (2011). Connecting food environments and health through the relational nature of aesthetics: Gaining insight through the community gardening experience. *Social Science & Medicine*, 72(11), 1853-1863.
- Hassink, J., van Dijk, A., & Bramel, D. K. (2011). *Waarden van landbouw en zorg*. Plant Research International, Business Unit Agrosysteemkunde. Geraadpleegd op: <http://edepot.wur.nl/161490>
- Hassink, J., & Oomen, E. (2006). *Gezond door landbouw en groen*. Uitgeverij Van Gorcum.
- Janssen, S. & Jonker, J. (2014). *Aan adviesgeen gebrek: Een discussienota over de ontwikkeling van nieuwe business modellen bij de overheid*. [working paper Radboud universiteit Nijmegen en Nijmegen school of management]. Geraadpleegd op: <http://www.nieuwebusinessmodellen.info/nl/publicaties/>
- Lindström, B., & Eriksson, M. (2009). The salutogenic approach to the making of HiAP/healthy public policy: illustrated by a case study. *Global health promotion*, 16(1), 17-28. Geraadpleegd op: <http://ped.sagepub.com/content/16/1/17.short>

- Migchels, G., Poelarends, J., Hassink, J., Veen, E., Venema, G. & Ferwerda-van Zonneveld, R. (2014). *Zorglandbouw: veerkrachtig inspelen op nieuwe ontwikkelingen*. [brochure] WageningenUR. Geraadpleegd op: <http://edepot.wur.nl/303611>
- Putters, K. (2014). *Rijk geschakeerd: op weg naar de participatiesamenleving*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd op: http://www.scp.nl/Publicaties/Zoek_publicatie/Zoekresultaten_publicatie
- Rijksoverheid. (2014). *Passend onderwijs voor elk kind*. Geraadpleegd op: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/passend-onderwijs-vanaf-schooljaar-2014-2015>
- Stedennetwerk stadslandbouw. (2013). *Agenda Stadslandbouw 2013*. Geraadpleegd op: <http://www.stedennetwerkstadslandbouw.nl/agenda-van-de-stadslandbouw/>
- Tonkens, E. (2014). *De participatiesamenleving inhumaan?* Socrateslezing, Universiteit voor humanistiek. Geraadpleegd op: <http://evelientonkens.nl/>
- Tonkens, E. (2014) *Transities in de zorg*. [radioprogramma] Heilige Huisjes, Groot Nieuws Radio. Geraadpleegd op: http://media.streampartner.nl/?usertoken=onda461d2f9e8028ec&itemtoken=a4025b3e09a9a876&comments=disable&logo=https://www.grootnieuwsradio.nl/1/library/download/44474/gnr_960x328_heiligehuisjes.jpg
- Tonkens, E., Verplanke, L., Duyvendak, J.W., van Bochove, M. (2014) *Kunnen we dat niet aan vrijwilligers overlaten?* Platform 31: Amsterdam. Geraadpleegd op: www.evelientonkens.nl
- Vaandrager, L. & Koelen, M. (2011). Van pathogenese naar salutogenese. *Spectrum*. 7, 350-351. Geraadpleegd op: <http://edepot.wur.nl/180332>
- Van der Horst, A., Bettendorf, L., Draper, N., van Ewijk, C., de Mooij, R. & ter Rele, H. (2010). *Vergrijzing verdeeld: Toekomst van de Nederlandse overheidsfinanciën*. Centraal Planbureau (no. 86). Geraadpleegd op: <http://www.cpb.nl/publicatie/vergrijzing-verdeeld-toekomst-van-de-nederlandse-overheidsfinanci%C3%ABn>
- Van Houwelingen, P., Boele, A. & Dekker, P. (2014) *Burgermacht op eigen kracht? Een verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie*. Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd op: <http://www.scp.nl/content.jsp?objectid=32774>
- Van der Schans, J.W. & Klein Gebbink, S. (2014). *Regionaal voedsel in Arnhem: naar meer regionaal voedsel in Arnhem* (Rapport 303). WageningenUR. Geraadpleegd op: <http://edepot.wur.nl/292604>
- Veen, E., Breman, B. & Eelsma, J.E. (2012). *Stadslandbouw: Een verkenning van groen en boer zijn in en om de stad*. Lelystad, Nederland: WageningenUR. Geraadpleegd op: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2012/11/01/stadslandbouw-een-verkenning-van-groen-en-boer-zijn-in-en-om-de-stad.html>

Kierkels, T.; Ypma, T.; Kars, J., Veen, E. Vijn, M., Elings, M. (. . .) van Albeek, F.A.N. (2012). *Multifunctionele landbouw in Nederland: Meer dan boeren alleen*. Roodbont: Zutphen. Geraadpleegd op: <http://edepot.wur.nl/205314>

Verdurmen, E. (2014). *Manifest Stadslandbouw Arnhem [draft]*.

Appendices

Appendix I – Vragenlijsten

Vragenlijst beleidsmakers gemeente Arnhem

Functie :

Wat is uw functie binnen de gemeente?

Met welke taken houdt u zich bezig?

Heeft u daarin te maken met zorg en/of welzijn?

Beleid:

Heeft u te maken met de decentralisaties / nieuwe (zorg-) taken van de gemeente per 2015? Hoe?

Kunt u vertellen wat het beleid/plan hiervoor is van de gemeente?

Wat is het doel?

Wie horen er in de doelgroep?

Hoe zal het worden uitgevoerd

Wat zijn uitdagingen voor de gemeente?

Wat zijn (nieuwe) kansen voor dit beleid?

Wat zijn knelpunten van het beleid?

Bent u tevreden over het beleid of had u bepaalde onderdelen liever anders ingevuld?

Welke partijen worden betrokken bij de uitvoering van het beleid?

Stadslandbouw:

Wat weet u over stadslandbouwprojecten in Arnhem?

Denkt u dat deze projecten een rol zouden kunnen spelen bij de uitvoering van het beleid van de gemeente Arnhem (vraag bij elk beleidsveld)

Vragenlijst stadslandbouwinitiatieven

Vragenlijst stadslandbouw

Project

- Kunt u mij wat vertellen over hoe dit initiatief gestart is?
  - Wanneer is het gestart?*
  - Door wie?*
  - Wat is de missie?*
- *Wat is de visie van de mensen die het opgericht hebben?*
  - Wat zijn de doelstellingen van het project?*
  - Wat is de strategie van de organisatie?*
- Kunt u wat vertellen over de activiteiten die er hier plaatsvinden?
- Hoeveel dagen per week vinden de activiteiten plaats?

- Kunt u vertellen welke mensen er betrokken zijn bij dit initiatief en hoeveel?
  - Doen deze mensen mee met de activiteiten?*
  - Met welke activiteiten doen deze mensen mee?*
  - Vooral mannen/vrouwen*
  - Leeftijdsgroepen*
  - Opleidingsniveau*
  - SES*
- Levert het participeren van mensen bij dit stadslandbouwinitiatief hen iets op? Wat?
- Biedt u op dit moment ook plekken aan mensen met een zorg/begeleidingsvraag of re-integratie? zo ja is er een formele samenwerking met de gemeente, instelling of andere instantie;
  - Om welke groep mensen gaat het?*
  - Hoeveel mensen zijn het?*
  - En wat zijn voor hen de doelstellingen en de activiteiten?*
- Kunt u wat vertellen over de onderlinge contacten tussen alle betrokkenen?
- Als u mensen met een zorg/begeleidingsvraag heeft; Wat betekent dit voor de omgang met de andere betrokkenen?
- Wat zijn de aandachtspunten waar betrokkenen rekening mee houden?
- In hoeverre is er sprake van uitstroom?
- Als er uitstroom is, welke mensen stromen uit?
- Weet u wat deze mensen doen nadat ze uitgestroomd zijn?

Gemeente

- Wat is uw relatie met de gemeente?
- Bent u bekend met het veranderende beleid op het gebied van welzijn en zorg? merkt u daar iets van? Zo ja, wat?
- *Bent u bekend met de nieuwe taken van de gemeente en het beleid op het gebied van welzijn en zorg? merkt u hier iets van? Wat?*
- Welke rol denkt u dat stadslandbouw zou kunnen spelen binnen dit nieuwe beleid? En welke rol zou uw initiatief binnen dit beleid kunnen spelen?

Financiën

- Hoe hoog zijn de jaarlijkse inkomsten globaal?
- Wat zijn de belangrijkste inkomsten bronnen (bv verdeling over verkoop groenten/producten, workshops, begeleiding)
- Komt er nu al geld uit de zorg/begeleiding van mensen of uit re-integratiebudgetten ; zo ja hoeveel?;
- Wat zijn de belangrijkste kosten en hoe hoog zijn de totale kosten per jaar?

Mogelijkheden, obstakels, uitdagingen

- Wat ziet u als kansen voor stadslandbouw in de toekomst?
- Zijn er nieuwe mogelijkheden voor stadslandbouw door de decentralisaties van zorg- en welzijnstaken naar de gemeente?
- Wat ziet u als mogelijkheden voor uw eigen stadslandbouwinitiatief voor de toekomst?
  - op het gebied van gezondheid?
  - op het gebied van welzijn?
- Wat zijn obstakels voor stadslandbouw in de toekomst?
- Zijn er nieuwe belemmeringen voor stadslandbouw door de decentralisaties van zorg- en welzijnstaken naar de gemeente? Zo ja welke?
- Zijn er obstakels voor de toekomst van uw eigen initiatief?
- Wat zijn uitdagingen waar u momenteel bij dit initiatief mee te maken heeft?
  - Geld, mensen, afzet, tijd
- Zijn er volgens u uitdagingen voor dit stadslandbouwinitiatief in de toekomst?

- Wat is uw mening over het verloop/ de gang van zaken van dit project?
- Zijn er bepaalde activiteiten die u nu niet aanbiedt, maar in de toekomst wel zou willen aanbieden?
Welke activiteiten?
Waarom?
Wat is de reden dat u dit momenteel nog niet doet?

Effecten

- Denkt u dat er ook gezondheidsvoordelen zijn? Zo ja, welke?
- Zijn er effecten van deelname aan dit stadslandbouwinitiatief op deelnemers?
- Zijn er ook verschillen in invloed tussen verschillende groepen mee-werkenden?
Op welke manier?
Hoe ziet u dat?
Hoe ontwikkelen mensen zich?
Welke kwaliteiten worden aangesproken?
Welke vaardigheden worden er getraind?
- Hoe wordt er bepaald wie wat gaat doen en wat haalbare doelen zijn voor iemand?
- Draagt stadslandbouw in deze vorm bij aan (fysieke) gezondheid? *Zo ja, hoe?*
- Draagt stadslandbouw in deze vorm bij aan welzijn? *Zo ja, hoe?*
- Draagt dit initiatief bij aan participatie? *Zo ja, hoe?*
- Draagt dit initiatief bij aan activering van deelnemers in de maatschappij? *Zo ja, hoe?*
- Draagt dit initiatief bij aan sociale cohesie onder deelnemers of in de buurt? *Zo ja, hoe?*

Appendix II – Profielen bezochte stadslandbouwinitiatieven

De profielen zijn in deze versie weggelaten i.v.m. de privacy van de initiatieven en de initiatiefnemers.